

**ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ
ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΩΟΥ ΚΑΙ ΝΙΣΥΡΟΥ**

**ΚΕΙΜΕΝΑ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΑΛΕΚΟΣ Ι. ΜΑΡΚΟΓΛΟΥ**

**ΤΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ
ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ
ΤΟΥ ΑΪ - ΓΙΩΡΓΗ
«ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥΜΙΑΝΟΥ»**

ΑΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Ι π π ο κ ρ ά τ η ς
ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΣΕΩΝ ΚΑΙ
ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ 2022

Η Στάχτη που Ταξίδευε

*...Η πόλη που κάηκε
ξαναγεννήθηκε στην άλλη όχθη...*

*Ένα με το κορμί,
κυλάει μες στο αίμα μας.*

*Κι όταν ονειρευόμαστε,
περιδιαβαίνουμε στα περιβόλια της
και σεργιανάμε στις πλατείες.*

*Κάθε φορά που πιάνουμε τραγούδι,
είναι τα λόγια μας σταχτιά*

*κι η μουσική παράπονο,
σαν πυρκαγιά, που κουβαλάει το μελτέμι.*

Η πόλη της Ανατολής

μάς κατοικεί

κι ογδόντα χρόνια

μάς δικάζει.

Κ. Χ. Μύρης

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ
ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΩΟΥ ΚΑΙ ΝΙΣΥΡΟΥ

Ἐλλογιμώτατον

κ. Ἀλέκον Ἰ. Μαρκόγλου,

Καθηγητὴν Μαθηματικόν,

Πρόεδρον Συλλόγου Μικρασιατῶν Κῶ «Ὁ Ἡρόδοτος»,

Ἐνταῦθα

Λίαν ἀγαπητέ μοι κ. Πρόεδρε,

Μετά χαρᾶς, οὐ τῆς τυχούσης, ἐπληροφορήθημεν τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἀστικῆς Ἐταιρείας «Ἴπποκράτης», κατόπιν γενομένης προτάσεως τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Διευθυντοῦ αὐτῆς Ἐλλογιμωτάτου δρος Δημητρίου Γερούκαλη, Ἰατροῦ, καὶ τὴν σχετικὴν ἀπόφασιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου αὐτῆς ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τῆς Ἐλλογιμωτάτης κ. Διονυσίας Τελλῆ, Δικηγόρου-Προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Δήμου Κῶ καὶ τῆς Ἀστικῆς Ἐταιρείας «Ἴπποκράτης», διὰ ἐπανεκδόσιν τοῦ πᾶν ἀξιολόγου Ὑμετέρου ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «*Τὰ κειμήλια τῆς προσφυγιᾶς καὶ ἡ περίπτωση τῆς εἰκόνας τοῦ Αἰ Γιώργη «τοῦ Πετρομυιανοῦ»*», εἰς τὴν ὁποίαν παρουσιάζετε μέ τὴν χρῆσιν πλήθους μαρτυριῶν καὶ μέ τὴν οὐσιωδεστάτην συνοδείαν πλουσίου φωτογραφικοῦ ὕλικου τὴν πορείαν τῶν Ἱερῶν Κειμηλίων ἐκ τῶν Ἀγιωτάτων Ἐδαφῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὰς νέας πατρίδας καί, ἐν προκειμένῳ, εἰς τὴν νῆσον Κῶ.

Ὅπως δηλώνει εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν καὶ ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικός ἡμῶν Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος, ἡ γνώσις τῆς ἱστορίας καὶ ἡ δι' ἔργων καὶ λόγων ἀνάσχεσις τοῦ κινδύνου τῆς λήθης καί, συνεπείᾳ αὐτῆς, τῆς ἐξασθενήσεως καί, δυστυχῶς εἰς τινὰς τῶν περιπτώσεων, τῆς ἀπώλειας τῆς ἱστορικῆς μνήμης ἀποτελοῦν πρῶτιστον καθῆκον καὶ καιρία ὑποχρέωσιν παντός πνευματικοῦ ἀνθρώπου.

Αἱ ἱεραὶ μορφαὶ τῶν προπατόρων ἡμῶν διέσωσαν καὶ μετέφεραν ἐν Κῶ, ὡς πολυτίμους θησαυρούς, πρῶτα ἀπ' ὅλα τὰ ἱερά των κειμήλια, τὰ σεβάσματα τῶν Ἱερῶν Ναῶν, τὰς Ἱεράς

Εικόνας, τὰ Ἁγιασμένα Λείψανα τῶν γονέων των καὶ μόνον δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου, ὅταν ἀφίχθησαν ἐνταῦθα, ἡσθάνθησαν ἔτοιμοι νὰ ξεκινήσουν τὴν νέαν ζωὴν εἰς τὴν νέαν πατρίδα.

Ποτέ, καὶ τό διαπιστοῦμεν μέχρι σήμερον, μετὰ τὴν παρέλευσιν ἑκατὸ ἐτῶν, δέν ἐλησμόνησαν τὰς πατρογονικάς ἐστίας καὶ τὸν περιβάλλοντα πολιτισμόν, ἄξιοι φορεῖς τοῦ ὁποίου ἦσαν οἱ ἴδιοι καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, καὶ μετελαμπάδευσαν τὸν ἀστείρευτον πνευματικόν αὐτὸν πλοῦτον ὅπου καὶ ἐάν εὐρέθησαν συσπειρωθέντες πέριξ τῶν Ἱερῶν των Σεβασμάτων με πολύτιμον αἰσθητὸν κέντρον, ἰδιαίτερος ἐν Κῶ, τὴν πολυσεβαστον Ἱερὰν Εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, τοῦ ἐπικαλουμένου «*Τοῦ Πετρουμανοῦ*».

Μεῖ ἰδιαίτεραν χαρὰν καὶ συνοχὴ καρδίας, διὰ τὴν ἐπικειμένην ἐκπλήρωσιν τοῦ ὄνειρου γενεῶν Μικρασιατῶν, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν, τῇ Ὑμετέρα ἐνεργῶ καὶ δραστηρίᾳ συμβολῇ, τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Πετρουμανοῦ εἰς τὴν περιοχὴν Νέα Ἀλικαρνασσοῦ τῆς Κῶ, ἐπευλογοῦμεν ἀσμένως τὴν ἔκδοσιν ταύτην καὶ εὐχόμεθα μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Ἁγίου ἡμῶν Θεοῦ νὰ ἔχωμεν εἰς τὸ μέλλον καὶ ἄλλους ἀναλόγους καρπούς τῆς δοκίμου γραφίδος τῆς Ὑμετέρας Ἑλλογιμότητος, οὕτως ὥστε νὰ μὴν χαθῇ ἡ μνήμη καὶ νὰ διατηρηθῇ ζῶσα καὶ ἐνεργὸς ἡ γλυκυτάτη ἀνάμνησις τῶν ἀλησμονητῶν ἡμετέρων Πατρίδων.

Ἐπὶ δέ τούτοις, συγκαίροντες ὀλοκαρδίως Ὑμᾶς γιὰ τὸ πολυετές, συγγραφικόν τε καὶ συλλεκτικόν, σημαντικόν Ὑμέτερον ἔργον, τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει διαρκῶς καὶ ὑπογραμμίζει ποικιλοτρόπως ὅτι κάποτε ἡ νῆσος Κῶς καὶ ἡ Μικρασιατικὴ Ἀκτὴ, ὅχι μόνον ἀπετέλουν μίαν διοικητικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἐνότητα, ἀλλὰ ἦσαν καὶ γεωγραφικῶς καὶ ἐδαφικῶς ἠνωμένοι, καθὼς ἡ προσφιλές ἡμῶν νῆσος ἦτο τμήμα τῆς ἀκτῆς τῆς πεφιλημένης Ἰωνίας, εὐχόμεθα ἐφ' Ὑμᾶς καὶ ἐπὶ τὴν κατ' οἶκον Ὑμῶν Ἐκκλησίαν πᾶσαν παρὰ τοῦ Δωροεοδότου Θεοῦ εὐλογίαν καὶ ἐνίσχυσιν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν καὶ εὐάρεστον καὶ διατελοῦμεν μετ' εὐχῶν διαπύρων καὶ τιμῆς.

Ἐν Κῶ, ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει, τῇ 19ῃ Μαΐου 2022

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ο ΚΩΟΥ ΚΑΙ ΝΙΣΥΡΟΥ ΝΑΘΑΝΑΗ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ κας ΔΙΟΝΥΣΙΑΣ ΤΕΛΛΗ-ΤΣΙΜΙΣΙΡΗ
ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΚΩ

ΠΡΟΕΔΡΟΥ Δ.Σ. ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ “ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ”
ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΣΕΩΝ
ΚΑΙ ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

Η επανέκδοση του πονήματος του κ. Αλέκου Μαρκόγλου “ΤΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΑΣ” είναι αναγκαία, αφενός μεν δια την διάσωση της ιστορίας, αφετέρου δε δια την απόδοση τιμής στους εκ Μικράς Ασίας Ελλήνων.

Ο Ελληνισμός της Ιωνίας δημιούργησε πολιτισμό και η μεταφύτευση του στον Ελλαδικό κορμό, αναζωογόνησε και εμπλούτισε την κοινωνία.

Τα “κειμήλια” εκφράζουν, αντιπροσωπεύουν, αντιστοιχούν στον ένυλο και συμβολοποιημένο πολιτισμό τόσο της Ιωνίας όσον και της Ελλάδας.

Υποστηρίζοντας την ζώσαν παρουσίαν του παρελθόντος και την κοινωνία της Μνήμης, αναδεικνύουμε το αληθινό και καλλιεργούμε την βούληση της ίδιας της ζωής.

Με αυτό το σκεπτικό και ικανοποιώντας τις καταστατικές υποχρεώσεις της Αστικής Εταιρείας “Ιπποκράτης” (ιστορική αυτοσυνειδησία, πολιτισμός, τρόπος του βίου κ.ά) εκδίδομε τον παρόντα τόμο και ευχόμεθα στον Σύλλογο Μικρασιατών Κω, επιτυχία στο έργο του.

Κως, Μάιος 2022

Διονυσία Τελλή-Τσιμισίρη

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ
ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΩ «ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ»

Τά κειμήλια καί αἱ εἰκόνες μαρτυροῦν τήν ζῶσαν μνήμην λαῶν καί ἀνθρώπων καί ἀποτελοῦν συστατικόν στοιχείον τῆς παραδόσεως.

Αἱ παραδόσεις εἶναι ἐπιβιώσεις ἀρχαίων ῥυθμῶν ἢ μορφῶν, αἵτινες, παρά τάς μεταμορφώσεις ἀστινας ὑπεστάθησαν, διατηροῦν ἀναλλοίωτον τήν ἀρχέγονον οὐσίαν των.

Ὁ πολιτισμός τῆς Ἰωνίας ἀντανακλᾷ μέ τόν πλέον διαυγῆ τρόπον, τό φῶς τοῦ πνεύματος τῆς παραδόσεως, μέ πνευματικά ρεύματα ἐφ' ὅλην τήν οἰκουμένην.

Μέ τήν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐγκαινιάζεται ὁ περικαλλῆς ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Πετρομυανίου Νέας Ἀλικαρνασσοῦ Κῶ καί προεκρίθη σκόπιμον νά ἐπανεκδοθῆ τό ἰδιαιτέρας σημασίας πόνημα τοῦ κ. Ἀλέκου Μαρκόγλου, περί τῆς ἱστορίας τῶν διασωθέντων κειμηλίων καί τῆς Ἱεράς Εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὑπό τῆς Ἀστικῆς Ἐταιρείας “Ἰπποκράτης”.

Ἡ ἀνάληψις τῆς ἐκδόσεως ἐκφράζει τήν ἐδραϊάν πεποιθήσιν ἡμῶν ὅτι ἡ κοινωνία τῆς Μνήμης ἀληθεύει τόν τρόπον τοῦ βίου.

Ὁ κατ' ἀλήθειαν βίος εἶναι ἀναγκαία συνθήκη τῆς πνευματικῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἐπίτευξις του, οὐσιώδης καταστατικός σκοπός τῆς Ἀστικῆς Ἐταιρείας “Ἰπποκράτης”.

Κῶς, Μάιος 2022

Δρ Δημήτριος Κ. Γερούκαλης

Ἴατρος

Ἐπιστημονικός Διευθυντής

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΚΩ «Ο ΗΡΟΔΟΤΟΣ»

Συμπληρώνονται εφέτος ογδόντα χρόνια μετά τη φοβερή για τον ελληνισμό καταστροφή του 1922, ογδόντα χρόνια από την τραγική στιγμή του μεγάλου ξεριζωμού ενός εκατομμυρίου και πλέον ανθρώπων, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν περιοχές και να θυσιάσουν εστίες, στις οποίες είχαν ζήσει και μεγαλουργήσει για περισσότερες από τρεις χιλιετηρίδες.

Η ιστορία ως επιστήμη, έχει παραθέσει και αποτιμήσει την αλήθεια των γεγονότων που συνθέτουν το δράμα, καθώς και την παθολογία ενός χωρίς προηγούμενο ψυχικού τραύματος για όλο τον ελληνισμό. Όμως η ιστορία δε μπόρεσε δυστυχώς να καταγράψει την ένταση και την αμεσότητα των γεγονότων της ξέφυγε το δάκρυ, η αβάστακτη ανθρώπινη οδύνη και οι κραδασμοί της ανθρώπινης ψυχής που βίωσε τη μεγάλη περιπέτεια.

Αυτόν τον άμεσο τρόπο της αφήγησης, τον σχεδόν αφιltrάριστο, με τον οποίο οι πρόσφυγες εξιστορούν τα τελευταία γεγονότα της Εξόδου τους, διάλεξε μέσα από το βιβλίο του «Τα κειμήλια των προσφύγων και η περίπτωση του Αϊ-Γιώργη του Πετρομυιανού» ο εκλεκτός συμπατριώτης μας κ. Αλέκος Μαρκόγλου, για να μας παρουσιάσει τις συνθήκες αποχώρησης και τον τρόπο με τον οποίο μπόρεσαν να διασωθούν τα ιερά κειμήλια του μικρασιατικού ελληνισμού. Αυτή η τακτική του συγγραφέα που παραπέμπει σε λαϊκές πηγές και που κορυφαία έκφρασή της έχει την πρωτογενή μαρτυρία, αποτελεί ουσιαστική και σημαντική συμβολή στο εντυπωσιακά πλούσιο υλικό, το οποίο συνθέτει τη σκηνογραφία της τραγικής στιγμής του μεγάλου ξεριζωμού.

Ο Σύλλογος Μικρασιατών Κω «ο Ηρόδοτος», δημιουργήθηκε το 1990 και επανιδρύθηκε ουσιαστικά στις μέρες μας με την ανάδειξη του νέου Διοικητικού του Συμβουλίου. Στόχοι του Συλλόγου μας είναι η διαφύλαξη του υλικού και της μνήμης που αφορά την ιστορία, τη γλωσσολογία, τις παραδόσεις και τον πολιτισμό του ελληνισμού της Μ. Ασίας. Δε μένουμε στο παρελθόν ούτε θρηνολογούμε. Επιχειρούμε να αναδείξουμε όλα εκείνα τα ξεχωριστά γνωρίσματα, με τα οποία οι Μικρασιάτες πλούτισαν με νέες καταβολές, ευαισθησίες, τύπους και

χαρακτηριστικά τον ελληνικό κόσμο. Κάτι που ο ελληνισμός δεν έχει δικαίωμα να ξεχάσει ποτέ. Γιατί, όπως είναι γνωστό, η μνήμη του παρελθόντος αποτελεί αφετηρία του παρόντος και προϋπόθεση του μέλλοντος.

Ίσως ο σημαντικότερος και πιο μεγαλόπνοος στόχος παραμένει η ανέγερση του ιερού ναού του Αγίου Γεωργίου, του μνημείου της εθνικής μνήμης και ταυτότητας, της ιστορικής και πολιτισμικής συνέχειας των Κώων Μικρασιατών. Γι' αυτόν τον ιερό σκοπό προορίζονται και τα έσοδα από τη διάθεση του βιβλίου αυτού, που αποτελεί την πρώτη εκδοτική προσπάθεια του Συλλόγου μας. Για το λόγο αυτό είμαστε υποχρεωμένοι, να ευχαριστήσουμε τους συμπατριώτες μας χορηγούς της έκδοσης, κυρίως Αποστόλη και Μιχάλη Γαλαθρή, Μιχάλη Βασιλειάδη, Δημήτρη Σιφάκη, Γιώργο Σπύρου και το συγγραφέα κύριο Αλέκο Μαρκόγλου.

Το Διοικητικό Συμβούλιο

Τσιγαράς Εμμανουήλ:	Πρόεδρος
Γρηγοριάδης Ευάγγελος:	Α΄ Αντιπρόεδρος
Καρανικόλας Ιωάννης:	Β΄ Αντιπρόεδρος
Χατζηχριστοφής Μιχαήλ:	Γραμματέας
Βασιλάκη Σοφία:	Μέλος
Μαρκόγλου Σταμάτιος:	Μέλος
Πουλιού Ελευθέριος:	Μέλος
Σβόνου Ειρήνη:	Μέλος
Χατζημιχαήλ Ευάγγελος:	Μέλος

Ανάγλυφο της Ζωοφόρου του Μανσωλείου της Αλικαρνασσού. Βρετανικό Μουσείο.

Ο φάκελος του εικοστού αιώνα έκλεισε πριν δύο χρόνια, με την ευχή και την ελπίδα όλων μας: χωρίς άλλες ελληνικές τραγωδίες, απώλειες και ξεριζώματα. Χωρίς άλλες χαμένες πατρίδες. Όμως το τεταμένο διεθνές περιβάλλον δημιουργεί έντονες ανησυχίες, για υπαρκτούς φόβους και κινδύνους.

Πέρασαν σχεδόν ογδόντα χρόνια από τότε, που εκείνοι οι γνωστοί και άγνωστοι Έλληνες άφηναν την πνοή τους για τις πατρίδες της Μικρασίας. Πέρασαν σχεδόν ογδόντα χρόνια, για εκείνους που γεννήθηκαν στα χώματα της ευλογημένης Ιωνίας, της Αιολίδας, της Καρίας, της Καππαδοκίας, του Πόντου και της Θράκης και που τα

εγκατέλειψαν και ζήτησαν άσυλο στη μητέρα Πατρίδα ή έγιναν θλιβεροί τυχοδιώκτες των πέντε Ηπείρων. Όμως η ευδαιμονία των τελευταίων ετών οδήγησε το λαό και την πολιτεία μας, σε μια κοινωνία αδιάφορη, ασυντόνιστη, ανίκανη να δώσει στις νέες γενιές τις μνήμες του Ελληνισμού, να εξηγήσει τις αιτίες των περιπετειών του, καθώς κάποιοι δήθεν εταίροι ή σύμμαχοι, έβαλαν και βάζουν το στιλέτο βαθιά στο κορμί της χώρας μας, σε κάθε ευκαιρία, για να επιβεβαιωθούν τα λόγια του Τσώρτσιλ, ότι: *«συνήθως χάνουν αυτοί που περιμένουν συνέπεια από τα μεγάλα έθνη»*.

Είναι περίεργο, γιατί ογδόντα χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή και τριάντα περίπου από την κατοχή της Κύπρου, η ελληνική πολιτεία και κοινωνία προσπαθεί συνειδητά ή ασυνείδητα να υποβαθμίσει τους ελληνικούς καημούς, φόβους και αγωνίες.

Το τραύμα της Ιωνίας, του Πόντου, της Θράκης και της Κύπρου είναι βαθύ, διαχρονικό, αθεράπευτο, αξεπέραστο. Αποζητούμε συχνά τις απαντήσεις μέσα στην εθνική μας μνήμη. Πώς και γιατί σκεπάστηκε ο ήλιος

του ελληνισμού με τις στάχτες της Σμύρνης και της Κύπρου; Αυτό το «γιατί», που δε θα απαντηθεί ποτέ και από κανένα, δικαιολογείται από μια περίεργη έως ύποπτη λογική: του να μη θρέψουμε αισθήματα Εθνικισμού, όταν οι πλέον άσημοι και ευτελείς εκτρέφουν όνειρα για τη μισή Ελλάδα και άλλοι καπηλεύονται ιστορία 3.000 χρόνων.

Αγαπητέ Συμπατριώτη, αγαπητή Συμπατριώτισσα, αυτές τις μνήμες πρέπει να τις κοινωνήσουμε στους νέους μας, αυτές οι μνήμες πρέπει να αφυπνιστούν επιτέλους, για να συναισθανθούμε τους κινδύνους που επιφέρει στο εσωτερικό μέτωπο η σαθρότητα και η λήθη της πρόσκαιρης μακαριότητας του σήμερα. Κι αυτό είναι χρέος όλων μας, αγκαλιάζοντας και επανιδρύοντας στην ουσία με τη συμμετοχή και την παρουσία μας το Σύλλογο Μικρασιατών Κω «Ο Ηρόδοτος», που την ιδέα και την ανάγκη ίδρυσής του είχαν μερικοί φωτισμένοι συμπατριώτες μας το 1990. Είναι καθήκον τιμής για μας, τα παιδιά και τους απογόνους των προσφύγων, με πρωτοβουλίες και δραστηριότητες μέσα από τις τάξεις του Συλλόγου μας, να

διατηρήσουμε ζωντανή τη μνήμη του ελληνισμού της Μικρασίας.

Ογδόντα σχεδόν χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και το ρολόι κτυπά αυτήν ακριβώς την ώρα πιο δυνατά, με την υπόμνηση ότι μικροί και μεγάλοι Έλληνες, θα πρέπει να γνωρίσουμε τις Ρίζες και την Ιστορία μας. Για να είμαστε έτοιμοι να δίνουμε τη μάχη για την ειρήνη και την πρόοδο της χώρας μας. Μόνο έτσι θα αποφευχθούν νέες τραγωδίες. Η ιστορία αμείλικτα θα μας κρίνει όλους, γιατί δε δικαιολογεί λαούς που βρίσκονται σε λήθαργο. Γιατί το θέατρο της ιστορίας παίζεται κατά κανόνα μπροστά σε ένα υποκριτικό και αδιάφορο κοινό, υπολογιστικό και ανάλγητο, με την αμαρτωλή συμμετοχή των κατ' εικόνα και ομοίωση «φίλων» κρατών και των πάσης φύσεως διεθνών οργανισμών, που προασπίζονται τάχα «τα δίκαια του ανθρώπου».

Σ' εκείνες τέλος τις συνειδήσεις που δεν βρίσκονται «εν υπνώσει», θα ήθελα να θυμίσω κάτι, που καλό θα ήταν να μην ξεχνούν και όσοι καταγίνονται με τα παιχνίδια της ιστορικής μας μοίρας, ότι: «το παρελθόν εκδικείται το μέλλον».

Ας μου συγχωρηθεί ο έκδηλος ψυχικός φόρτος. Την εκτονωτική διάθεση του κειμένου μου θα δικαιολογούσε ωστόσο το γεγονός ότι, από τότε που ενηλικιώθηκα ή μάλλον από τότε που άρχισα να καταλαβαίνω τον κόσμο, δεν έπαψα να υπερασπίζομαι τα ζητήματα της ιστορικής μου ταυτότητας και της ιστορικής μου αυτοσυνειδησίας.

Γέροντας (Δίδυμα). Ο αρχαιολογικός χώρος του ιερού του Διδυμαίου Απόλλωνα (φωτ. 1904).

Το κάστρο του Αγ. Πέτρου της Αϊκαρνασσού. Λιθογραφία Ch. Newton 1863.

Αλικαρνασός 1908. Η παραλία της συνοικίας του Αγ. Νικολάου. Δεξιά ο Ι.Ν. και αριστερά το κάστρο του Αγ. Πέτρου.

Η ιστορία του Ελληνισμού στη Μικρασία, επισημαίνεται τουλάχιστον από τους τελευταίους αιώνες της δεύτερης χιλιετίας πριν από τη χρονολογία μας. Οι πρωτόποροι εκείνοι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στα παράλια της Μικρασίας, όχι φυσικά χωρίς δυσκολίες, ρίζωσαν και δημιούργησαν πόλεις, όπως η Μίλητος, η Έφεσος, η Κολοφώνα τον 11^ο– 10^ο αιώνα π.Χ. Φέρνοντας μαζί το δικό τους πολιτισμό, επιβλήθηκαν στους λαούς με τους οποίους ήρθαν σε επαφή και ανέπτυξαν τις πρακτικές και πνευματικές τους δραστηριότητες.

Αν τα παράλια της Μικρασίας με τον ολοένα αυξανόμενο πληθυσμό στο πέρασμα των αιώνων, έγιναν τον 4^ο π.Χ αιώνα περιοχή καθαρά Ελληνική ακτινοβολώντας πολιτιστικά στους άλλους ασιατικούς λαούς, με το Μέγα Αλέξανδρο και τις κατακτήσεις του γίνονται το κέντρο του ελληνικού κόσμου. Έτσι ένας καινούργιος κόσμος διαμορφώνεται από τον 7^ο αιώνα π.Χ, ο Ελληνιστικός, που σημαίνει τον εξελληνισμό των πληθυσμών της Μικρασίας και μέρους των βορείων παραλίων της Αφρικής. Οι νέοι οικονομικοί και κοινωνικοί όροι του ελληνιστικού αυτού κόσμου, εκφράστηκαν πολιτικά με τις μεγάλες Μοναρχίες των Διαδόχων, που την εσωτερική τους ενότητα εξασφάλιζε η ελληνική παιδεία και γλώσσα.

Τον εξελληνισμένο αυτό κόσμο, με τη δική του πολιτική οργάνωση και τη δική του πολιτιστική βάση, βρήκε η ρωμαϊκή κατάκτηση τον 2^ο και 1^ο αιώνα π.Χ. Την περίοδο αυτή η Μικρασία και οι άλλες περιοχές της Μέσης Ανατολής, ως ρωμαϊκές επαρχίες, δεν παρουσίασαν ούτε στιγμή σημεία αναδίπλωσης του ελληνισμού τους και της πολιτιστικής τους ακτινοβολίας. Σ' ένα μόνο

σημείο το ρωμαϊκό πρακτικό πνεύμα έβαλε τη σφραγίδα του: στη διοικητική αναδιοργάνωση της περιοχής, διαιρώντας τη Μ. Ασία στις επαρχίες Ιωνίας, Αιολίδας, Βιθυνίας, Παφλαγονίας, Λυκίας, Καππαδοκίας κ.ά.

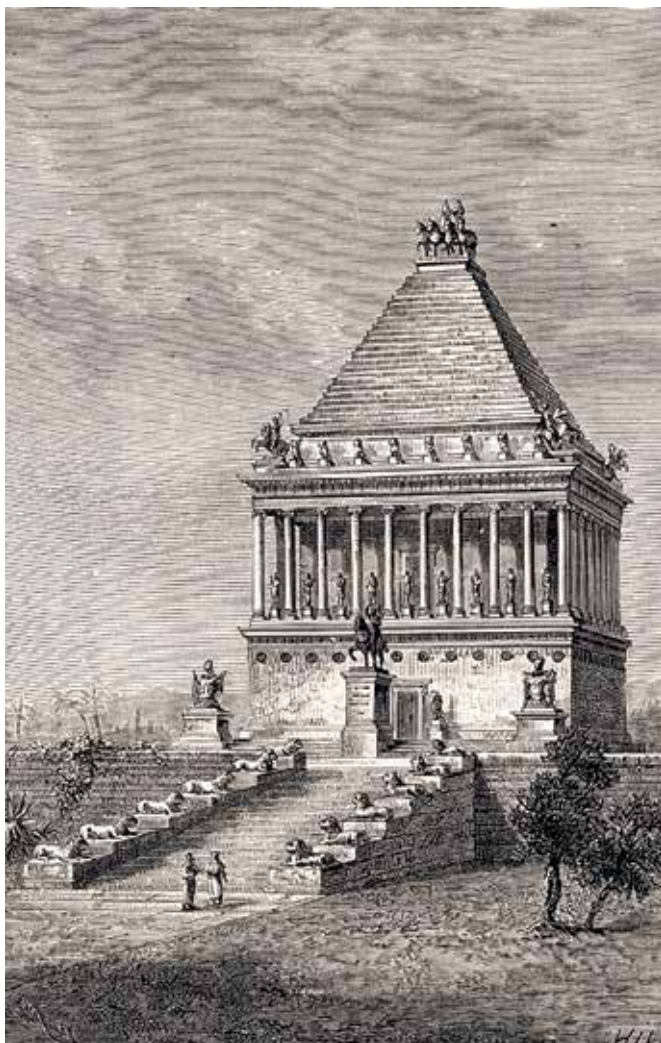
Την ίδια περίοδο η Μικρασία με τους ελληνικούς και εξελληνισμένους πληθυσμούς της, θα γίνει το γόνιμο έδαφος για τη διάδοση του Χριστιανισμού. Ο κόσμος της, που από τους πρώτους δέχτηκε το χριστιανικό μήνυμα και από τους κόλπους του ανέδειξε μάρτυρες του Χριστού, αλλά και τους μεγάλους στοχαστές που θα συστηματοποιήσουν τη χριστιανική φιλοσοφία, θα πρωτοστατήσει στις μεγάλες κοινωνικές αλλαγές, σε μια περίοδο παρακμής και αποσύνθεσης της απέραντης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία η Μικρασία θα είναι η μεγάλη ανθρώπινη δεξαμενή, από όπου θα αντλούνται τα στρατιωτικά, τα διοικητικά, τα εκκλησιαστικά στελέχη, καθώς και οι στρατιώτες, που θα αποκρούουν τους βάρβαρους επιδρομείς. Τα εδάφη της Μικρασίας γόνιμα σε δημητριακά, λάδι και αλλά γεωργικά είδη, κατάλληλα για κτηνοτροφία, το υπέδαφός της

πλούσιο σε μεταλλεία αργύρου και σε πολλά άλλα μεταλλεύματα, αποτελούν τη βάση για τη συντήρηση των πληθυσμών όλης της αυτοκρατορίας. Για το λόγο αυτό η υπεράσπισή της από τα πλήθη των βαρβάρων που προσπαθούν να εισβάλλουν στα εδάφη της, είναι ζήτημα ζωής και ύπαρξης της ίδιας της αυτοκρατορίας.

Δυστυχώς όμως, η ήττα των βυζαντινών στο Ματζικέρτ το 1071, επέτρεψε στους Σελτζούκους Τούρκους να εισβάλουν στα εδάφη της Μικρασίας και να πραγματοποιήσουν τη μόνιμη εγκατάστασή τους, δημιουργώντας το σουλτανάτο του Ικονίου. Πρόκειται για τον πρώτο μεγάλο κλονισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που θα επιδεινωθεί πιο πολύ εκατό χρόνια αργότερα, με την ήττα στο Μυριοκέφαλο το 1176, που έκρινε την τύχη του Μικρασιατικού Ελληνισμού.

Είναι η πρώτη φορά ύστερα από είκοσι αιώνες που η Μικρασία χάνεται για τον ελληνικό κόσμο, ο οποίος διαρκώς αναδιπλώνεται με την εμφάνιση των Τουρκομάνων νομάδων, των μετέπειτα Οσμανληδών, οι οποίοι όντας άγριοι και πολεμικοί, θα ιδρύ-

*Αναπαράσταση του Μανσωλείου της Αλικαρνασσού.
Γκραβούρα, 19ος αιώνας.*

σουν διάφορα αυτόνομα εμιράτα σε όλες τις περιοχές της. Έτσι το Βυζάντιο χάνει τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικρασίας, που άλλοτε θεληματικά και άλλοτε αθέλητα, αρχίζουν να εξισλαμίζονται και να εκτουρκίζονται. Οι περιπτώσεις των Νεομαρτύρων της πίστης, καθώς και το φαινόμενο των Κρυπτοχριστιανών, αποτελούν αδιάψευστες μαρτυρίες των μεθόδων επιβολής του τουρκοϊσλαμισμού.

Οι ελάχιστες ελληνικές νησίδες που απομένουν, πυκνότερες στα δυτικά και βόρεια, μέσα στο πέλαγος της τουρκικής πλέον αυτοκρατορίας, θα συντηρήσουν παρ' όλες τις αμέτρητες δυσκολίες με τη σφραγίδα της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, τις πανάρχαιες ρίζες τους στη μικρασιατική γη. Με την πάροδο των αιώνων και με τη λειτουργία των προνομίων, που κατά κύριο λόγο υπηρετούσαν οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των κατακτητών, ο μικρασιατικός ελληνισμός αρχίζει να παρουσιάζει δημογραφική αύξηση, με την εγκατάσταση Ελλήνων μεταναστών από διάφορες ελλαδικές περιοχές. Τα νησιά του Αιγαίου, η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Στερεά Ελλάδα και προ-

παντός η Πελοπόννησος τροφοδοτούν δημογραφικά το μικρασιατικό ελληνισμό. Η μεταναστευτική αυτή κίνηση συνεχίζεται και μάλιστα δυναμώνει το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Φαίνεται πως η κίνηση αυτή διευκολύνθηκε, όπως αναφέραμε, και από ορισμένες θεσμικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν μέσα στο οθωμανικό κράτος.

Το Χάττι-Χουμαγιούν του 1856 έδινε θεωρητικά τα ίδια δικαιώματα, χωρίς φυλετικές διακρίσεις, σε όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας, πράγμα που ευνοούσε την οργάνωσή τους κατά εθνότητες. Με βάση αυτό, συντάσσονται οι Γενικοί κανονισμοί του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι οποίοι επικυρώνονται με σουλτανικό βεράτι το 1860.

Έτσι αρχίζουν να δημιουργούνται σωματεία που συγκεντρώνουν όλους τους Έλληνες, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση ή το επάγγελμα, σε βάση καθαρά εθνική. Τα σωματεία αυτά προωθούν την ιδέα του ελληνισμού, τη διάδοση των γραμμάτων, οτιδήποτε αναφέρεται στο παρελθόν και το παρόν του ελληνισμού, με ένα και μοναδικό σκοπό: την ηθική, πνευματική

και εθνική μόρφωση των Μικρασιατών. Το κοινοτικό κτίριο, το σχολείο και η εκκλησία που κτίζονται σε κάθε πόλη και χωριό, γίνονται τα εθνικά σύμβολα του ελληνισμού. Ταυτόχρονα η Σμύρνη που περνά στα χέρια των Ελλήνων, γίνεται η οικονομική πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.

Σ' όλη αυτή την περίοδο, ο μικρασιατικός ελληνισμός δεν περνά δοκιμασίες, αντίθετα οι δραστηριότητές του στον τομέα της οικονομίας και της παιδείας αυξάνονται. Χτίζει εκκλησίες, ιδρύει σχολεία που επανδρώνονται με εξαιρετους δασκάλους, τελειοποιεί την οργάνωση και τη λειτουργία των κοινοτήτων του, μέσα σε ένα πνεύμα ανεξαρτησίας. Και δεν είναι μόνο η Σμύρνη που είναι σχεδόν Ελλάδα· και άλλες πόλεις και χωριά των δυτικών παραλίων και του Πόντου, παρουσιάζουν καθαρά ελληνικό χαρακτήρα. Στα ενδότερα, ειδικά στην Καππαδοκία, ο ελληνικός κόσμος, μολονότι στην πλειοψηφία του είναι τουρκόφωνος, έχει καταστήσει τις κοινότητές του ανεξάρτητες σχεδόν «δημοκρατίες». Παράλληλα, ο Μικρασιατικός ελληνισμός στάθηκε το γόνιμο έδαφος της ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας. Με την αίσθηση της υπεροχής στις παραγωγικές και

πνευματικές του δραστηριότητες, αρχίζει να αποκτά εθνική συνείδηση και γοητεύεται με την ιδέα της Ελλάδας των τριών ηπείρων και των πέντε θαλασσών.

Την ίδια όμως περίοδο κάνει την εμφάνισή του ο νεοτουρκικός εθνικισμός, ο οποίος εκφράζεται μέσα από την οργάνωση η οποία φέρει το όνομα «Ένωσης και Πρόοδος». Κύριος στόχος της κίνησης αυτής είναι, ο εκτουρκισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι ξένες εθνότητες και ιδιαίτερα η πολυπληθέστερη και ζωτικότερη Ελληνική, διάσπαρτη σ' όλη την έκταση της τουρκικής επικράτειας, οφείλει σύμφωνα με το πρόγραμμά τους να εξαφανιστεί. Οι Νεότουρκοι δεν αφήνουν περιθώρια ανοχής, κάτι που πετυχαίνουν με το βίαιο εκπατρισμό από τα εδάφη της Μικρασία, κάθε ελληνικού στοιχείου τη περίοδο 1914-1924.

Ανάγλυφο της Ζωοφόρου του Μανσωλείου της Αλικαρνασσού. Βρετανικό Μουσείο.

Ο περικαλλής ιερός ναός του Αγίου Νικολάου του Πετρουμίου. Ο ναός κατεδαφίστηκε τη δεκαετία του 1970 αφού προηγουμένως οι Τούρκοι τον χρησιμοποίησαν ως αποθήκη και χώρο για το σταβλισμό ζώων.

Αναμνηστική φωτογραφία Πετρομυιανών στο Λιμάνι της Κω, τον Αύγουστο του 1965.

Όταν πριν από 80 χρόνια ο Μικρασιατικός Ελληνισμός αποδεκατισμένος κατέκλυζε τα χώματα της μητέρας Ελλάδας, με ζωντανούς ακόμα τους εφιάλτες της αγριότητας και με τα αίματα της παράλογης θυσίας νωπά, έφερνε μαζί του τρία πράγματα: την ελπίδα για επιστροφή, τις ολοζώντανες μνήμες της πατρικής γης και τα ιερά του κειμήλια.

Δυστυχώς η ελπίδα για επιστροφή χάθηκε, αφού οι πρόσφυγες δε βρίσκονται πια στη ζωή. Οι μνήμες και οι ατομικές αναμνήσεις όμως υπάρχουν σήμερα, έστω και εκ μετα-

φοράς, σε μας τους απογόνους τους. Κυρίως όμως είναι καταγραμμένες στις 145.000 και πλέον σελίδες του αρχείου του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Κ.Μ.Σ.). Οκτώ χρόνια μετά την καταστροφή, η μουσικολόγος Μέλπω Λογοθέτη-Μερλιέρ αντιλήφθηκε την τεράστια εθνική και επιστημονική σημασία, που θα είχε η διάσωση της πνευματικής κληρονομιάς, της οποίας φορείς θα ήταν οι Μικρασιάτες πρόσφυγες και με τη συμπαράσταση του φιλέλληνα συζύγου της Οκτάβιου Μερλιέρ, ίδρυσαν στην Αθηνά το Κ.Μ.Σ. Από τότε και για 40 περίπου χρόνια, οι συνεργάτες του Κέντρου κατέγραψαν τις μαρτυρίες χιλιάδων προσφύγων του μικρασιατικού χώρου, που διατηρούσαν στη μνήμη και στην καρδιά τους ολοζώντανες τις μακρινές-στο χώρο και το χρόνο-πατρίδες τους. Το υλικό αυτό αποτελεί το μεγαλύτερο αρχείο προφορικής παράδοσης στη χώρα μας, την «*Εθνική Κιβωτό*» θα λέγαμε της ιστορικής μνήμης του τελευταίου ελληνισμού της Μ. Ασίας. Μέρος αυτού του υλικού δημοσίευσε το 1980 σε δύο ογκώδεις τόμους το Κ.Μ.Σ., με το χαρακτηριστικό τίτλο «*ΕΞΟΔΟΣ*». Αυτό το υλικό θα επικα-

λεστούμε κατά κύριο λόγο στη συνέχεια.

Πριν όμως περάσουμε στο θέμα μας, ας δούμε πώς οι δύο λαοί υπερβαίνοντας εθνικές, φυλετικές και θρησκευτικές διαφορές, με τη δύναμη και τη θέληση να ζουν ειρηνικά και φιλικά, δημιούργησαν μια συνιστορία μοναδική, που δε θα πρέπει να περνά απαρατήρητη. Από κοινού κατόρθωσαν με έναν μυστηριώδη και ανεξήγητο τρόπο και με εξαιρετική αίσθηση του γήινου, να εκκοσμικεύουν και να συμμετέχουν από κοινού σε λατρείες και θρησκευτικές τελετές, να προσοικειώνονται ανθρώπινα τους αγίους και τους προφήτες με ένα μυστικιστικό δέος, που μόνο ο συγκεκριμένος πολιτισμικός χώρος μέσα στον οποίο συμβίωναν μπορεί να ερμηνεύσει.

Η Μέλπω Μερλιέ μελετώντας τα τραγούδια της Μικρασίας, στο βιβλίο της με τίτλο *«Η μουσική λαογραφία της Ελλάδας»*¹, διερωτάται αν οι αμανέδες είναι ελληνικής ή τουρκικής καταγωγής. Στη συνέχεια διασώζει μια μοναδική μαρτυρία που απαντά ξεκάθαρα στο ερώτημα:

«Ένας πρόσφυγας από τον Πόντο, πριν

¹ Αθήνα, 1935.

τραγουδήσει έναν αμανέ που του ζητήσαμε, άρχισε να ψάλλει μια δοξολογία. Μόνο μ' αυτή, μας είπε, μπορούσε να μπει στο δύσκολο εκείνο αμανέ».

Ο Άγιος Γεώργιος, ο άγιος της παλικαρσύνης, ο Τρελογιώργης, όπως τον ονόμαζαν Έλληνες και Τούρκοι, ήταν ο «αγαπημένος» τους άγιος, που τον έτρεμαν για τους θυμούς του. Η Όλγα Βατίδου στο βιβλίο της² χαρακτηριστικά επισημαίνει:

«Υπήρχαν γιορτές, χριστιανικές, που τις γιόρταζαν Έλληνες και Τούρκοι μαζί, μέσα στις ελληνικές εκκλησίες. Επιβλητικός άγιος και για τους Τούρκους ήταν ο Άγιος Γεώργιος. Τον θεωρούσαν έναν από τους προφήτες τους και τον επικαλούνταν σε ώρες ανάγκης...».

Η Παρθενόπη Γουστουρίδου από χωριό του Πόντου, μας αφηγείται³:

«Την ημέρα της γιορτής του κανείς, Τούρκος ή Ρωμιός, δεν έκανε την παραμικρή εργασία. Ας τολμούσε να περάσει κανείς από την εκκλησία του καβαλάρης. Γρήγορα βρισκόταν πεταμένος κάτω. Πολλοί Τούρκοι

² «Η χριστιανικότητα των Τούρκων και οι Έλληνες της Μικρασίας», Αθήνα 1956.

³ «ΕΞΟΛΟΣ», τόμος Β'.

κάθε χρόνο στη γιορτή του έφερναν λάδι, λιβάδι και κερί. Ο προπάππος μου και ο παππούς μου όταν επήγαιναν να λειτουργήσουν, έλεγαν:

- Άραγε αυτό το τρελόπαιδο είναι μέσα να μας ανοίξει; Και τότε άκουγαν το ποδοβολητό του αλόγου του, και η πόρτα άνοιγε μόνη της...».

«Ειρηνικές, γαλήνιες, περνούσαν οι μέρες μας στο Γέροντα», μας εξιστορεί η Ευαγγελία Γεωργοπούλου στο βιβλίο της με τίτλο: «Ο Μικρασιατικός Γέροντας»⁴, κωμόπολη με 3.000 κάτοικους, Έλληνες αποκλειστικά, που βρίσκεται 3 χλμ. μόλις από τις ακτές του Αιγαίου, στον ομώνυμο κόλπο:

«Έλληνες και Τούρκοι ζούσαμε αδελφωμένοι, δίχως έχθρητες και μίσση, δίχως προστριβές. Η ευλογημένη γη της Ανατολής έφτανε και περίσσευε για όλους μας. Σεβασμός και αγάπη βασίλευε ανάμεσά μας. Μαζί

⁴ Ευαγγελία Γ. Γεωργοπούλου, «Ο Μικρασιατικός Γέροντας», Αθήνα 1972.

Το όνομα του Γέροντα σχετίζεται με το ιερό του Διδυμίου Απόλλωνα. Στα κατοπινά χρόνια η λέξη «ιερόν» δήλωνε τον τόπο, από όπου και Γέρον-Γέροντας. Μετά την καταστροφή του '22, οι Γεροντιανοί κατέφυγαν στην Μακεδονία όπου ίδρυσαν το Νέο Γέροντα. Αρκετές οικογένειες κατέφυγαν και στην Κω, οι οποίες ξεχώριζαν από το χαρακτηριστικό λεκτικό τους ιδίωμα.

τρώγαμε, μαζί πίναμε, μαζί διασκεδάζαμε. Τους καλούσαμε σε γάμους, σε βαφτίσια, σε γιορτές, μας καλούσανε κι εκείνοι στις γιορτές τους. Οι Τούρκοι μας λογαριάζανε. Παραδεχόντανε πως είμαστε λαός δυναμικός και δραστήριος. «Σαϊτάνιδες» μας λέγανε, έξυπνο «μελέτι» μας θεωρούσανε. Ως και στους αγίους μας ανάβανε κρυφά κεριά, για να τους γλιτώνουν από τις κακές αρρώστιες.

Ακολουθούσαν στις λιτανείες μας, κι αν κατά το Πάσχα, τον Απρίλη, έπεφτε καμιά βροχή, λέγανε πως είμαστε οι ευλογημένοι του Θεού. Ερχόντανε στις εκκλησιές μας και

Συνοικία του Πετρουμιού κοντά στον αρχαιολογικό χώρο του Μανσωλείου (Φωτ. αρχές 20ου αιώνα).

παρακολουθούσανε κατανυκτικά τις λειτουργίες μας, μιας και στο Γέροντα δεν υπήρχε τζαμί. Ότι μας ένωνε το τρέφαμε, ό,τι μας χώριζε το ξεχνούσαμε...».

Σε άλλο σημείο του βιβλίου της, η συγγραφέας μάς περιγράφει τις γιορτές και τα πανηγύρια στο Γέροντα:

«Λαμπρές περνούσαν και οι μεγάλες μέρες της χριστιανοσύνης. Γιατί καμάρι και περηφάνια του Ρωμιού παντού και πάντοτε είναι η θρησκεία του. Άστραφτε η εκκλησιά στη Γέννηση του Χριστού, στο Φωτισμό, στην Ανάσταση. Μεγάλα ξεφαντώματα γίνονταν και στα πανηγύρια. Και είναι αλησμόνητα τα πανηγύρια του Γέροντα. Τα πιο σπουδαία ήταν το πανηγύρι του Αϊ-Γιάννη του Θεολόγου, απ' όπου δεν έλειπε κανένας. Όλοι κοπιάζανε στη χάρη του. Μεγάλη ήταν και η φιέστα του Αϊ-Γιώργη του καβαλάρη, η γιορτή της παλικάροσύνης. Λεβέντης επάνω στο φαρί του, με το κοντάρι στο χέρι, ήταν το κεφάλι των παλικάριών του χωριού, που και αυτά, καβάλα στ' άλογά τους, με τις πιστόλες και τις κάμες στη μέση και με τη χάρη του στο νου, παράβγαιναν στη λεβεντιά για να τους δουν οι νιες και να τιμήσουν τον καλύτερο.

Εκείνη τη μέρα, έπειτα από τον εκκλησιασμό, συνεδρίαζαν οι δημογέροντες και έπαιρναν αποφάσεις για τα πιο σοβαρά-γενικά θέματα, για τα σχολεία, για τις εκκλησιές. Στη συνέχεια γινότανε το πανηγύρι, στο οποίο έπαιρναν μέρος όλοι οι Γεροντιανοί. Όλοι έτρωγαν από τα «κεσκέκια- πιλάφια», έναν πολύ από στάρι και αρνιά, που παρασκευαζόταν από ειδικούς μαγείρους και τα έστελναν στη χάρη του οι πιστοί...».

Ειρηνικά, δίχως προστριβές και χτυποκάρδια συμβίωναν Έλληνες και Τούρκοι στην Αλικαρνασσό. Βαθύτατος σεβασμός υπήρχε ανάμεσα στους δυο λαούς, για τη θρησκεία, τα έθιμα και τις συνήθειές τους. Με ύφος γλαφυρό και παραστατικό ο πρωτοσύγκελος Κύριλλος Ψύλλας, μάς περιγράφει πώς οι Πετρουμιανοί βίωναν τα έθιμα της Καθαράς Δευτέρας⁵:

«Κατά μήνα Φεβρουάριον του 1906 περιόδευων εις την περιφέρειαν Αλικαρνασσού, την εβδομάδα της Τυρινής, ευρέθην φιλοξενούμενος εις την πόλιν Αλικαρνασσού παρά του εκεί προϊσταμένου του Ι. Ναού του Αγ. Νικολάου αρχιμανδρίτου Σεραφείμ, κληρι-
5 «Απομνημονεύματα Κληρικού», Μικρασιατικά Χρονικά, Αθήνα 1939, σελ. 131.

κού μορφωμένου, καλλιφώνου και ευπόρου κτηματίου. Ὅλην την εβδομάδα της Τυρινῆς οἱ Αλικαρνασσεῖς διήλθον διασκεδάζοντες εναλλάξ εἰς συγγενικάς κατοικίας. Το εσπέρας ὁμως της τελευταίας Κυριακῆς διακόπτοντες πρὸς στιγμὴν τὰς διασκεδάσεις των μετέβησαν αθρόοι εἰς τον κατανυκτικὸν εσπερινόν. Τὴν επαύριον, Καθαράν Δευτέραν, ἡ πόλις εφαινέτο ερημωθεῖσα, διότι οἱ κάτοικοι διεσκορπίσθησαν εἰς τὰς περὶ τὴν πόλιν ἐξοχὰς διασκεδάζοντες, πίνοντες και τρώγοντες, αποκλειστικῶς ὁμως νηστίσιμα και μάλιστα θαλασσινά, των οποίων υπήρχεν αφθονία εἰς τὴν Αλικαρνασσόν.

Ἡ διασκέδασις εσυνεχίζετο μέχρι των εσπερινῶν ὡρῶν. Μόλις ὁμως εκρούσθη ὁ κώδων της Εκκλησίας, ὅλος εκείνος ὁ μέχρι της στιγμῆς ευθυμῶν κόσμος, κατηυθύνθη καθ' ομάδας πρὸς τὴν εκκλησίαν, δια τὴν ακολουθίαν του πρώτου Μεγάλου Αποδείπνου. Επειδὴ δε οἱ κάτοικοι ἦσαν φιλακόλουθοι, ἡ εκκλησία του Αγ. Νικολάου εἶχε γεμίσει ασφυκτικῶς και το εκκλησίασμα εφαινέτο αποτελοῦν ἓν συμπαγές σώμα. Ἦτο δε ἡ ατμόσφαιρα κεκορεσμένη ἀπὸ τὴν οσμὴν των σκόρδων και των κρομμυδιῶν, των απα-

*Τούρκοι φυλακισμένοι στο κάστρο της Αλικαρνασσού.
Φωτογραφία της δεκαετίας του 1910.*

ραιτήτων, ως γνωστόν, εις την κρασοκατάνυξιν. Και όταν ετελείωσε το Απόδειπνον, όλοι έσπευσαν να φιλήσουν το χέρι του ιερέως δια την απαραίτητον συγγώμην και να μεταβούν εις τα σπίτια των, όπου αμέσως παρεδόθησαν εις τον ύπνον, τον οποίον συνεχείς αγρυπνίαι είχαν καταστήσει λίαν επιθυμητόν. Ήτο άλλως τε και απαραίτητος, διότι ευθύς από της επομένης ημέρας οι άνδρες, σπογγαλιείς οι περισσότεροι, έπρεπε να ετοιμάσουν τα πλοιάριά των, με τα οποία θ' ανεχώρουν δια τα παράλια της Αφρικής, οπόθεν θα επέστρεφον εις Αλικαρνασσόν την Μεγ. Εβδομάδα ή κατά το φθινόπωρον».

Τμήμα της ελληνικής συνοικίας στο Πετρούμι. Διακρίνεται ο Ι.Ν. του Αγ. Νικολάου πριν κατεδαφιστεί.

*Πετρούμι 1905. Αναμνηστική φωτογραφία
συντροφιάς Ελλήνων,
κατά τη διάρκεια διασκέδασης
την Καθαρά Δευτέρα.*

Από τα σημαντικά κεφάλαια της έρευνας του μικρασιατικού ελληνισμού είναι και η διάσωση μεγάλου αριθμού εικόνων και κειμηλίων, που αποτέλεσε ίσως και την πρώτη μέριμνα στη διαδικασία της φυγής. Είναι γνωστό ότι η διαδικασία του βίαιου εκπατρισμού του ελληνισμού πραγματοποιήθηκε σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση που συντελέστηκε από το 1914 έως το 1919, με την επιβολή της υποχρεωτικής στράτευσης στον αρσενικό ελληνικό πληθυσμό, ανάγκα-σε 490.000⁶ περίπου Μικρασιάτες που ζού-
6 «ΕΞΟΛΟΣ», τόμος Α', σελ. ξγ'.

σαν στα παράλια, τον Πόντο και τη Θράκη να καταφύγουν κρυφά στην Ελλάδα και τα νησιά, αποφεύγοντας τη στρατολόγηση. Με την αίσθηση του προσωρινού και την ελπίδα της επιστροφής, δεν προνόησαν αλλά και δεν μπόρεσαν να πάρουν σχεδόν τίποτα μαζί τους. Η φυγή για τα απέναντι νησιά γινόταν με απόλυτη μυστικότητα και κυρίως τη νύκτα, δωροδοκώντας αρκετές φορές τούρκους κρατικούς υπαλλήλους. Απέφευγαν κάθε προετοιμασία που θα κινούσε υποψίες, μιας και η τιμωρία για τους φυγόστρατους και τις οικογένειές τους ήταν αυστηρότατη.

Κάθε βράδυ έφευγε καΐκι με χριστιανικές οικογένειες για τα νησιά, μάς λέει ο Αναστάσιος Καϊσαρλής από την Αλικαρνασσό⁷:

«Από τον πρώτο χρόνο, που έγινε το Σεφερμπελίκ (επιστράτευση), στα 1914, άρχισε ν' αδειάζει το Πετρούμι από τους χριστιανούς. Μέσα σ' ένα χρόνο κανένας δεν έμεινε. Στρατιώτες στο τούρκικο ελάχιστοι πήγανε. Είχαμε βλέπεις τη θάλασσα και τα καϊκία και μόλις είδαμε τα σκούρα, όλοι περάσαμε στα νησιά. Οι Τούρκοι βέβαια δεν επέτρεπαν σε άντρα να φύγει. Αλλά στα κρυφά με

7 ό.π. σελ. 2.

πονηριές και με γνωριμίες και με χρήματα, που πέφτανε, τα καταφέραμε. Περάσαμε λοιπόν με το καϊκι στην Κω και μπήκαμε μέσα στο λιμάνι. Σαν πήγαμε όμως να κατεβούμε ήρθανε οι Ιταλοί λιμενικοί και απαγορεύανε να πατήσουμε το πόδι μας στην Κω. Ιταλική κατοχή ήτανε τότε στα Δωδεκάνησα. Μείναμε στο καϊκι μέσα στο λιμάνι τη νύχτα και πρωί-πρωί, μόλις πήρε να φέγγει, κινήσαμε για Κάλυμνο... Έτσι φύγανε όλοι οι χριστιανοί από το Πετρούμι. Από το 1914 μέχρι το 1915 δεν έμεινε κανένας. Άμα γίνηκε η Ανακωχή και ύστερα, που μάθαμε πως είναι ο ελληνικός στρατός στη Μικρασία, είπανε μερικοί να γυρίσουνε στα σπίτια τους. Κάναμε και εμείς μια βόλτα, όμως φύγαμε πάλι πίσω γιατί μάθαμε πως ετοιμάζονται εξορίες. Όσοι απόμειναν πίσω, τους στείλανε εξορία. Πήγανε πρώτα Μούγλα και ύστερα προς το εσωτερικό της Τουρκίας στο Σίβας (Σεβάστεια). Λίγοι γλίτωσαν και γύρισαν πίσω. Αυτοί βρίσκονται στην Κρήτη, στη Νέα Αλικαρνασσό, να σου πούνε τα βάσανά τους...».

Την τρίτη φάση του βίαιου εκπατρισμού του ελληνισμού επέβαλε, ως γνωστόν, η αμαρτωλή για πολλούς συνθήκη της Λωζά-

νης του 1923. Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης, οι εναπομείναντες στη Μικρασία ελληνικοί πληθυσμοί έπρεπε υποχρεωτικά να ανταλλάγουν με τους κατά πολύ λιγότερους τουρκικούς πληθυσμούς, που διέμεναν στην ελληνική επικράτεια⁸. Στους ανταλλάξιμους πληθυσμούς, δινόταν η δυνατότητα να μεταφέρουν μαζί τους στην Ελλάδα την κινητή τους περιουσία.

Απορημένοι αρχικά οι Έλληνες της ανταλλαγής για το πρωτόκουστο αυτό γεγονός, συνειδητοποιούν γρήγορα το νόημά του και με ανάμικτα συναισθήματα ελπίδας και φόβου για την καινούργια τους μοίρα, συνεργάζονται στενά με τις επιτροπές και υποεπιτροπές, για την ομαλή αναχώρηση από τις πατρικές εστίες. Πολλές είναι οι μαρτυρίες για την απλή αυτή ιεροτελεστία, κατά την οποία διασώθηκαν πολλά κειμήλια του Μικρασιατικού πολιτισμού, τα οποία μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και κοσμούν σήμερα μουσεία, εκκλησίες και αίθουσες συλλόγων. Βρίσκονται κυρίως στο Βυζαντι-

⁸ Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ειδικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών οι «ανταλλάξιμοι» με τη Σύμβαση της Λωζάνης που έφθασαν στην Ελλάδα ανέρχονται σε 1.300.000. Βλέπε «ΕΞΟΔΟΣ», τόμος Α', σελ. π'.

νό Μουσείο και στο Μουσείο Μπενάκη. Οι χαρακτηριστικές μαρτυρίες της ατμόσφαιρας αυτής, βρίσκονται καταγεγραμμένες στις σελίδες του δίτομου έργου «ΕΞΟΔΟΣ», μερικές από τις οποίες θα επικαλεστούμε.

Από τις χαρακτηριστικές αναφορές στην ατμόσφαιρα αυτής της ώρας, θεωρούμε τη μαρτυρία γυναίκας από χωριό της Καππαδοκίας, που φέρεται να διηγείται:

«Η αστυνομία δεν έβγαλε από την αρχή τον παπά από το σπίτι του. Ανήμερα του Πάσχα τον έριξε κι εκείνον στο δρόμο. Απ' αυτό, ο παπάς μεσημέρι διάβασε την Ανάσταση. Κείνη τη μέρα μας είπε να ετοιμαστούμε να φύγουμε. Κοινωνήσαμε, μαζέψαμε μετά τις εικόνες, τις βάλαμε μέσα σε κάσες και πήγαμε στα μνήματά μας να κλάψουμε. Σ' όλους τους τάφους διαβάσαμε...»⁹

Σ' αυτή τη νέα αποκαθήλωση, τα δάκρυα και οι τελευταίοι ασπασμοί κάποτε συνοδεύονταν κι από ελπίδες για την καινούργια τους ζωή, που περίμενε τους Έλληνες του χωριού Συνασός της Καισάρειας στην καινούργια τους πατρίδα:

«Πρώτη Αυγούστου 1924 σήμαναν οι κα-

⁹ «ΕΞΟΔΟΣ», τόμος Β', σελ. 129.

μπάνες πρωί-πρωί. Αφού λειτούργησε και μοίρασε το αντίδωρο ο Παπαχρύσαντος, είπε με τρεμάμενη φωνή: Ευλογημένοι χριστιανοί, από σήμερα δεν έχουμε πια εκκλησία...

Θα κατεβάσουμε τα σήμαντρα, τις ιερές εικόνες, καντήλες, πολυέλαια και θα τα συσκευάσουμε σε κάσες. Όλα αυτά θα τα πάρουμε μαζί μας στο καινούργιο μας χωριό. Όποιος έχει ιερές εικόνες και είναι χαλασμένες, να τις φέρει εδώ κι εμείς θα τις βολέψουμε. Κι αν τυχόν κανένας χριστιανός θέλει να πάρει από την εκκλησία μια-δυο εικόνες μικρές, θα του τις δώσουμε. Ο Θεός ας μας φυλάγει κι ας είναι μαζί μας...»¹⁰.

Άλλοτε πάλι ήλπιζαν πως θα γύριζαν πίσω και φοβούμενοι τους βανδαλισμούς των Τούρκων, έθαβαν κρυφά τα ιερά κειμήλια των εκκλησιών, όπως αφηγείται κάτοικος από τα Κίσκα Καππαδοκίας:

«Μια μέρα με κάλεσε ο Γρηγόρης Κεχάς, ο μουχτάρης του χωριού και μου λέει:

- Έλα, Αναστάση, πάρε βοηθούς και άνοιξε ένα λάκκο να θάψουμε τα πράγματα της

10 ό.π., σελ. 298.

Συνασμός. Χωριό που βρίσκεται 53 χλμ. ΝΔ της Καισάρειας. Οι κάτοικοί της το 1924 ήταν 3.000 Έλληνες και 500 Τούρκοι. Εκκλησιαστικά ανήκε στη μητρόπολη της Καισάρειας.

Σίλατα 1909. Ο εμπορικός δρόμος της πόλης.

εκκλησίας, γιατί θα φύγουμε από το χωριό. Πήραμε κασμάδες και φτυάρια και πήγαμε στην εκκλησία που ήταν δίπλα στο σχολείο του χωριού. Ήταν χαράματα βαθιά. Εκεί μπροστά στο παγκάρι σκάσαμε βαθιά και ανοίξαμε ένα μεγάλο λάκκο.

Εκεί θάψαμε την κολυμβήθρα, τους πολυελαίους, τα καντήλια, τα εικονίσματα, τα μηνιαία οχτάηχα, τα ωρολόγια και το βιβλίο που έγραφε ο παπάς αυτούς που βάφτιζε. Μόνο το ασημοντυμένο ευαγγέλιο πήραμε μαζί μας...»¹¹.

Συχνά έθαβαν τις εικόνες, που ήταν δύσκολο να μεταφερθούν ή τις παλιές που παρουσίαζαν έντονο πρόβλημα. Στα Σίλατα της Νεάπολης, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των προσφύγων, η διαδικασία της αποχώρησης περιείχε μια μακάβρια και συγκινητική ιεροτελεστία:

«Κάναμε ντέγκια (δέματα) τα πράγματά μας. Μαζέψαμε τα κόκαλα των γονέων μας. Στου Προφήτη Ηλία την εκκλησία απέξω ανοίξαμε ένα λάκκο. Βάλαμε εκεί τα κόκαλα.

¹¹ ό.π., σελ. 320.

Η Κίσκα (Kisge) βρίσκεται 67 χλμ. ΝΑ της Καισάρειας. Οι κάτοικοί της το 1924 ήταν 314 Έλληνες και 100 περίπου Τούρκοι.

Στον ίδιο λάκκο βάλαμε και τις παλιές εικόνες από τις εκκλησίες. Εκεί οι δημογέροντες βάλανε και τέσσερα μπουκάλια, όπου μέσα σε χαρτιά γράψανε την ιστορία του χωριού, τη χρονιά που έγινε η Ανταλλαγή και κάτι τέτοια. Βουλώσανε τα μπουκάλια και τα βάλανε στο λάκκο. Από πάνω ρίζανε χώμα. Το γυαλί, βλέπεις, δε λιώνει όσα χρόνια και αν περάσουν...

Κλαίγοντας κοινωνήσαμε στην εκκλησία.

Ο παπάς έλεγε:

-Δεύτε τελευταίον ασπασμόν...

Σαν ετοιμοθάνατοι ήμασταν, χωρίς να γνωρίζουμε αν θα ζήσουμε ή όχι φτάνοντας στην Ελλάδα...»¹².

Στο νεκροταφείο έθαψαν οι Γκελβεριώτες όσα εικονίσματα ήταν παλιά¹³. Οι Έλληνες του Ενεχίλ έθαψαν όσα ιερά σκεύη μπορούσαν στο προαύλιο του Αγίου Παχωμίου¹⁴. Οι κάτοικοι πάλι της Ανακού έθαψαν τις παλιές εικόνες στα μνήματα της εκκλη-

12 ό.π., σελ. 180. Τα Σίλατα (Zile) 19,5 χλμ. Ν-ΝΔ της Νεάπολης, είχαν την περίοδο της Ανταλλαγής 800 Έλληνες και 300 Τούρκους.

13 ό.π., σελ. 10. Το Γκέλβερι (Καρβάλη) ήταν κωμόπολη 108 χλμ. ΝΔ της Καισάρειας με 3500 Έλληνες και 250 Τούρκους.

14 ό.π., σελ. 219. Το Ενεχίλ (Dikilitas) 39 χλμ. ΒΑ της Νίγδης, είχε 1.300 Έλληνες και 1.500 Τούρκους.

*Αλικαρνασσός (Πετρούμι). Γενική άποψη της πόλης.
Φωτογραφία της δεκαετίας του 1920.*

σίας, αφού πρώτα κοινώνησαν¹⁵.

Η περιπέτεια της μεταφοράς και ο φόβος να μην εγκαταλειφθούν τα ιερά στους Τούρκους, οδήγησαν και σε άλλη πρακτική, το ίδιο μοιραία για την τύχη πολλών παλιών εικόνων και ιερών κειμηλίων. Για το χωριό Φερτέκι της Καισαρείας έχει διασωθεί μια χαρακτηριστική μαρτυρία:

«Στην εκκλησία μας, στον Ταξιάρχη μας -αχ γιαβρούμ, άλλη εκκλησία σαν τον Ταξιάρχη μας δεν ήταν στην Ανατολή - κάναμε την τελευταία λειτουργία. Έπειτα όλοι μαζί κατεβάσαμε τις εικόνες. Κάψαμε τις παλιές, να μην μείνουν στα χέρια των Τούρκων. Έπειτα μαυρίσαμε τις ζωγραφισμένες στα ντουβάρια, να μην τις αφήσουμε και αυτές στους Τούρκους. Μαυρίσαμε όλα τα ντουβάρια. Μόνο ψηλά στο θόλο, ο Παντοκράτορας έμεινε και μας έβλεπε. Έτσι μαυρισμένη σαν την είδαμε την εκκλησία μας, όλοι κλαίγαμε. Η μάνα μου τραβούσε τα μαλλιά της...»¹⁶.

Την ίδια πληροφορία, για την τύχη των εικόνων έχουμε και από το χωριό Ανδρονίκι

15 ό.π., σελ. 147. Η Ανακού (Enegi) 18 χλμ. Ν-ΝΑ της Νεάπολης είχε 1300 Έλληνες.

16 ό.π., σελ. 258. Το Φερτέκι (Uzumlu) 5 χλμ. Δ της Νίγδης είχε 1500 Έλληνες.

της Καισάρειας όπου, αφού ξεχώρισαν ότι θα μπορούσαν να πάρουν, όλα τα άλλα και ιδιαίτερα τις εικόνες τις έβαλαν σε λάκκο στον αυλόγυρο της Αγ. Τριάδας και άναψαν φωτιά και τις έκαψαν¹⁷.

Η μεταφορά της κινητής περιουσίας και η περισυλλογή των ιερών και οσίων, δεν ήταν εύκολο να πραγματοποιηθεί από τους Έλληνες των παράλιων περιοχών της Μικράς Ασίας, στη βίαιη έξωσή τους το 1922. Ιδιαίτερα για τους βασανισμένους πληθυσμούς που βρέθηκαν κοντά στα πεδία των μαχών και της καταστροφής, αξία είχε μόνο η ίδια τους η ζωή. Για τους Έλληνες που διέμεναν στην περιφέρεια της Καρίας δηλαδή στα Μύλασα, στα Σώκια, στα Μούγλα, στην Αλικαρνασσό, στο Γέροντα κ.λ.π., περιοχές από τις οποίες έχουν τις ρίζες τους οι περισσότεροι Μικρασιάτες που εγκαταστάθηκαν στην Κω και στα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, κατόπιν διαταγής των τοπικών αρχών, τους δόθηκε η δυνατότητα να προετοιμαστούν και εντός δεκαημέρου να εγκαταλείψουν τις πατρικές τους εστίες. Στις περιοχές αυτές η περισυλλογή των κειμηλίων στις 17 «ΕΞΟΔΟΣ», τόμος Β΄, σελ. 51. Το Ανδρονίκι (Euduruk) 11 χλμ. ΝΑ της Καισάρειας είχε 150 Έλληνες.

εκκλησίες, γίνεται κάτω από το φόβο γνωστών και απρόβλεπτων κινδύνων, αθόρυβα, γρήγορα και κατανυκτικά. Πολλές μαρτυρίες για την απλή αυτή ιεροτελεστία έχουν διασωθεί.

Να πώς παραστατικά περιγράφει η Ευτυχία Ρούσου, από το χωριό Κουϊτζάκι¹⁸ των Μυλάσων, τη φυγή το 1922:

«Από το Κουϊτζάκι γυμνοί φύγαμε, μόνο τις παντόφλες στα πόδια μας φορούσαμε και τα ρούχα μας. Ούτε ένα πράγμα μαζί μας δεν πήραμε. Κάτι λίρες κρύψαμε στο κόρφο μας μέσα και τις είχαμε για τις κακές ώρες. Το σπίτι το αφήσαμε όπως το είχαμε στρωμένο, με τα φαγιά στην κουζίνα. Μια Τουρκάλα ήρθε κι έκλαιγε που φεύγαμε. Κλείδωσα το σπίτι και παράδωσα σ' αυτήν το κλειδί να μου το δώσει, άμα θα γυρίζα. Νομίζαμε πως θα πάμε και θα γυρίζαμε πίσω και θα ζούσαμε πάλι στα σπίτια μας...».

Πιο κάτω συνεχίζει την εξιστόρηση:

«Μια μέρα ήρθε το μεγαλύτερο αγόρι μου με μια εικόνα τ' Αϊ-Γιώργη στα χέρια του. Κάπου την βρήκε το παιδί πεταμένη και την έφερε. Εγώ δεν ήθελα να την κρατήσω, φο-
18 Το Κουϊτζάκι ήταν μικρό χωριό 400-500 κατοίκων, αποκλειστικά Ελλήνων, εποίκων από τα νησιά του Αιγαίου.

*Λειτουργία της Αναστάσεως στην
Αλικαρνασσό το 1916. (Αρχείο Μιχ. Τριανταφύλλου)*

βόμουνα να μην την δουν οι Τούρκοι. Το παιδί έκλαιγε και παρακαλούσε. Την έβαλα στο βάθος στο σακούλι μου και είπα στο όνομα του Χριστού και της Παναγιάς. Μέχρι σήμερα έχουμε την εικόνα κοντά μας...»¹⁹.

«Μέσα στα στήθη μου είχα κρύψει μια εικόνα του σπιτιού», μας περιγράφει η πρόσφυγας Αντωνία Χατζηστεφάνου από τα Μούγλα²⁰:

«Είχαμε δικαίωμα, μας είπανε, να πάρουμε μαζί μας λίγα πράγματα, ρούχα και κανένα μπακιρικό. Χρήματα, χρυσαφικά, φλουριά,

¹⁹ «ΕΞΟΔΟΣ», τόμος Α΄, σελ. 205.

²⁰ Τα Μούγλα (τουρκ. Menteche), ήταν πόλη με 10.000 κατοίκους από τους οποίους οι 2.000 Έλληνες (έποικοι από τη Μάνη, τη Μακεδονία και τα νησιά). Εκκλησιαστικά υπάγονταν στη μητρόπολη Ηλιουπόλεως και Θείρων.

αξίας πράγματα, αυστηρή διαταγή ήτανε, να μην έχουμε καθόλου επάνω μας. Πολλοί πούλησαν τα πράγματά τους στους Τούρκους. Για ένα κομμάτι ψωμί τα δίνανε. Εκατό γρόσια άξιζε κάτι, για ένα γρόσι το έδινες... Ο Μουτεσαρίφης όλους τους χριστιανούς, όσους μπορούσε τους ευκόλυνε. Και της εκκλησίας μας τα πράγματα είπε, να τα μαζέψουμε όλα και να τα πάρει μαζί του ο παπάς μας, κι εκείνος θα δώσει διαταγή να μην τον ψάξει κανείς...

Αρχές Σεπτεμβρίου του 1922 ήτανε που φύγαμε οριστικά από τα Μούγλα, από τότε δεν τα είδαμε ποτέ πια...

Μέσα στα στήθη μου είχα κρύψει μια εικόνα του σπιτιού, την Παναγιά την Ελεούσα, παλιά εικόνα από ασήμι...

Αμα φτάσαμε στην θάλασσα, ήρθανε τα τούρκικα καϊκια να μας πάρουνε. Για να μπεις έπρεπε να πληρώσεις έξι παγκανότες κεφαλιάτικο, αλλιώς δε σ' αφήνανε να μπεις. Πριν να μπούμε μας ψάξανε καλά-καλά να μην έχουμε μαζί μας τίποτε χρήματα, χρυσαφικά ή άλλα αξίας. Είχανε γυναίκες Τουρκάλες και μας ψάχνανε όλο το σώμα μας. Εγώ, άμα ήρθε η σειρά μου να με ψάξουνε, πήρα

με τρόπο την εικόνα που είχα κρυμμένη στα στήθη μου και την έβαλα στα ρουχαλάκια του παιδιού της ανεψιάς μου. Έτσι γλίτωσα και την έφερα την Παναγία μας και την έχουμε ακόμη στο εικονοστάσι μας. Και ο παπάς πέ-
ρασε όλα τα εκκλησιαστικά. Εκείνον κανέναν δεν τον έψαξε, γιατί είχανε διαταγή από το Μουτεσαρίφη, να τον αφήσουνε να περάσει ελεύθερος Τα τούρκικα καϊκια μας βγάλανε στη Ρόδο...»²¹.

Εντελώς διαφορετικός ήταν ο εκπατρι-
σμός των Μικρασιατών, στις πόλεις και στα χωριά που υπήρχε Ελληνικός στρατός. Ο φόβος των αντιποίνων ανάγκασε τους Γεροντιανούς να φύγουν βιαστικά, μας εξιστορεί η Ευαγγελία Γεωργοπούλου:

«Όλοι, στρατός και Γεροντιανοί, μικροί και μεγάλοι, όλοι μαζί, μια μάζα, τρέχαμε για τη θάλασσα...

Φύγαμε από το Γέροντα. Αφήσαμε πίσω μας για πάντα, δίχως ελπίδα επιστροφής, τ' αγιασμένα από τον ιδρώτα των γονιών μας χώματα, αφήσαμε τις εκκλησιές μας και τα ιερά σκεύη τους, αφήσαμε τους τάφους των δικών μας, αφήσαμε δουλειές ξεκινεμένες,

21 «ΕΞΟΔΟΣ», τόμος Α', σελ. 213-214.

σπίτια νοικοκυρεμένα, στημένες προίκες κοριτσιών, εγκαταλείψαμε όνειρα και ελπίδες, και φύγαμε...

Από το πλοίο για τελευταία φορά αντικρίζαμε τις ακρογιαλιές και τους κάμπους της πατρίδας. Βλέπαμε τα ζώα που μας είχαν ακολουθήσει ως την παραλία, τα πιστά σκυλιά, και ακούγαμε τα παραπονεμένα ουρλιαχτά τους...

Μεσοπέλαγα η μάνα μου έβγαλε από τις τσέπες της μια χούφτα κλειδιά. Τα κοίταξε συλλογισμένη κι' έπειτα τα πέταξε στη θάλασσα ψιθυρίζοντας:

-Αφού χάσαμε τα δάχτυλα, τα δαχτυλίδια τι τα θέλουμε;»²².

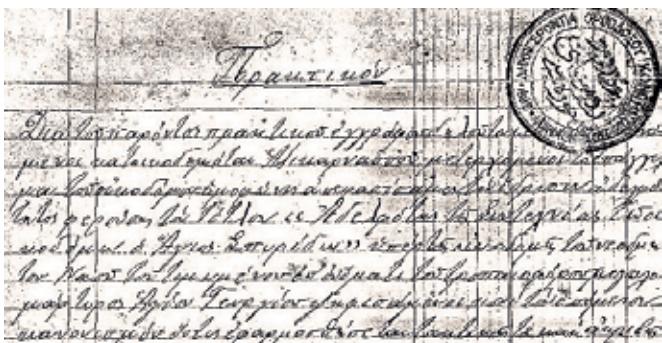
**Σφραγίδα της
Ελληνορθόδοξης
Κοινότητας
Βουρδουμίου**

**Σφραγίδα της Ιεράς
Μητροπόλεως
Ηλιουπόλεως
& Θείρων.**

²² Ευαγ. Γεωργοπούλου: «Ο Μικρασιατικός Γέροντας», σελ. 46-47.

ΗΑλικαρνασσός της Μικράς Ασίας (τουρκ. Bodrum), γνωστότερη για τους Έλληνες κατοίκους της ως Βουδρούμι ή Πετρούμι, είναι κτισμένη στο ακρωτήριο της Ζεφυρίας απέναντι από την Κω, ανάμεσα στον Κεραμικό και τον Ιασικό κόλπο. Κατά τη μακραίωνη ιστορία της υπήρξε πατρίδα του Ηροδότου και φημιζόταν για το περίφημο Μουσουλείο της, ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Στις αρχές του 20^{ου} αι. η πόλη είχε 11.000 πληθυσμό, από τους οποίους οι 5.000 περίπου ήταν Έλληνες. Κατοικούσαν σε δύο χωριστές συνοικίες-ενορίες, του Αγ. Νικολάου και του Αγ. Γεωργίου που βρισκόταν ΒΑ του μεσαιωνικού κάστρου του Αγ. Πέτρου, το οποίο έκτισαν το 14^ο αι. οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου. Οι τελευταίοι ονόμασαν το κάστρο «Kastel St. Peter» ή «Petroneum», το οποίο χρησιμοποιήθηκε στα χρόνια των Τούρκων ως φυλακή βαρυποινιτών. Η ελληνορθόδοξη κοινότητα λειτουργούσε Αρρεναγωγείο με 180 μαθητές και Παρθεναγωγείο με 120 μαθήτριες. Παρά το γεγονός του άγονου και ανάγλυφου εδάφους του που δυσκόλευε την επικοινωνία με τη μικρασιατική ενδοχώρα,

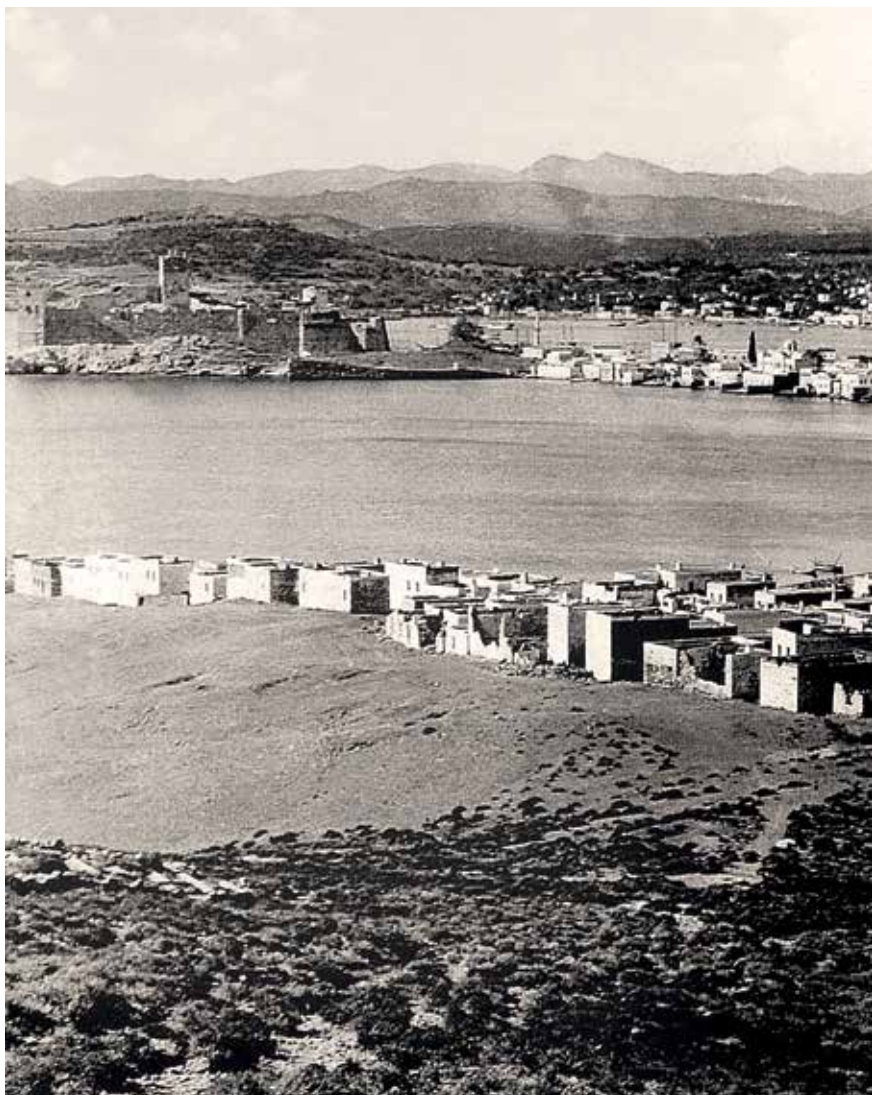
Απόσπασμα του Πρακτικού της Αδελφότης των Οικοδόμων της Αλικαρνασσοῦ, που συγκροτήθηκε το 1912 με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων για την ανέγερση του νέου ναού.

το Πετρούμι αποτελούσε οικονομικό κέντρο της γύρω περιοχής. Ήταν έδρα καζά και εκκλησιαστικά υπαγόταν στη Μητρόπολη Ηλιουπόλεως και Θείρων. Οι Έλληνες κάτοικοι προερχόμενοι κυρίως από τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο, ασχολούνταν με το εμπόριο, την αλιεία και σπογγαλιεία, την οικοδομή, την ανθρακοποιία, την κτηνοτροφία καθώς και τη γεωργία. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή οι περισσότεροι Πετρουμιανοί κατέφυγαν στα Δωδεκάνησα, τον Πειραιά, την Αμερική και 325 στο Ηράκλειο της Κρήτης, όπου ίδρυσαν το Δήμο της Νέας Αλικαρνασσοῦ.

Ο Άγιος Γεώργιος ήταν ο παλαιότερος

Η εικόνα του Αϊ-Γιώργη, η οποία κοσμούσε το τέμπλο του ομώνυμου ναού στο Πετρούμι. Τη διέσωσε και τη μετέφερε στην Κω, η Ισιδώρα (Σιδερού) Μαρκόγλου μητέρα της αείμνηστης Μαρίας Μαρκόγλου. Ένα κειμήλιο της προσφυγιάς που «ζητά» αποκατάσταση.

Πετρούμι. Πανόραμα της ελληνικής συνοικίας στα ΒΑ του μεσαιωνικού κάστρου.

ενοριακός ναός της πόλης, κτισμένος το 1780. Το 1903 λόγω παλαιότητας και ζημιών που είχε υποστεί, αλλά και του μικρού μεγέθους του, που δεν εξυπηρετούσε τις ανάγκες των πιστών της ενορίας, αποφασίστηκε από την ελληνορθόδοξη κοινότητα η ανέγερση νέου, μεγαλύτερων διαστάσεων, στη θέση του παλαιού ναού. Η ανοικοδόμησή του στηρίχτηκε οικονομικά στις δωρεές και εισφορές των κατοίκων, στις προσφορές υλικών και στην εθελοντική εργασία. Για το λόγο αυτό, το 1912 οι οικοδόμοι της πόλης ίδρυσαν σωματείο, με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων από τις ετήσιες εισφορές των μελών του. Αποκαλυπτικό είναι το παρακάτω απόσπασμα από το πρακτικό ίδρυσης του σωματείου, το οποίο έχει διασωθεί: *«Δια του παρόντος πρακτικού εγγράφου δηλώνεται ότι οι υποφαινόμενοι κατοικοδημόται Αλικαρνασσού μετερχόμενοι το επάγγελμα του οικοδόμου ομοφώνως απεφασίσαμεν την ίδρυσιν αδελφότητος φερούσης τον τίτλον «Αδελφότης της Συντεχνίας των Οικοδόμων ο Άγιος Σπυρίδων» υπέρ της οικοδομής του νεοδημητού Ναού του τιμωμένου επ' ονόματι του τροπαιοφόρου μεγαλομάρτυρος Αγίου*

Γεωργίου... *Εν Βουδρουμιάω τη 27η Μαρτίου 1912*»· ακολουθούν οι 87 ονομαστικές μερίδες των μελών της Αδελφότητας με τις αντίστοιχες εισφορές. Η ανέγερση του νέου ναού που είχε φτάσει μέχρι τα τόξα των παραθύρων, δεν πρόλαβε δυστυχώς να ολοκληρωθεί, διότι μεσολάβησαν τα γεγονότα του 1914 και οι εκτοπίσεις του ελληνικού πληθυσμού. Στο διάστημα κατασκευής του ναού, οι ενορίτες εκκλησιάζονταν σε μια πρόχειρη ξύλινη κατασκευή που είχαν φτιάξει στον ίδιο χώρο, την οποία ομάδα τουρκοκρατηκών έκαψε το Δεκέμβριο του 1914. Χάρη στην προνοητικότητα της Ισιδώρας (Σιδηρούς) Μαρκόγλου και της οικογένειάς της, η εικόνα του Αγίου Γεωργίου και τα ιερά σκεύη διασώθηκαν και μεταφέρθηκαν το 1922 στην Κω.

Ένα από τα σημαντικά κειμήλια του ελληνισμού της Μικρασίας, παρακαταθήκη της ιστορικής μας μνήμης και της πολιτισμικής μας συνέχειας, είναι η εικόνα της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου της Αλικαρνασσού, η οποία διασώθηκε χάριν της προνοητικότητας και της επιμονής της Ισιδώρας (Σιδηρούς) Μαρκόγλου και της οικογένειάς

της· η απλή αυτή γυναίκα μετέφερε την εικόνα του Αγίου και τα ιερά σκεύη το 1922 στην Κω. Το σημαντικό αυτό κειμήλιο παρέλαβε από τη μητέρα της, διαφύλαξε και φρόντισε εβδομήντα σχεδόν χρόνια η αείμνηστη Μαρία Μαρκόγλου, της οποίας διακαής πόθος και επιθυμία ήταν, να αξιωθεί να την δει αποκαταστημένη στο τέμπλο μιας καινούργιας εκκλησίας στην Κω.

Ήταν Μάρτιος του 1992, παραμονή της γιορτής της Ενσωμάτωσης, όταν η καλοσυνάτη εκείνη γερόντισσα με υποδέχτηκε γεμάτη χαρά στο μικρό της σπίτι και μου άνοιξε την καρδιά της. Με φωνή γεμάτη συγκίνηση και την αίσθηση της δικαίωσης, άρχισε να ξετυλίγει το κουβάρι της οικογενειακής και προσωπικής της περιπέτειας. Εκείνη την εξιστόρηση-που για εκείνη έμοιαζε με εξομολόγηση-παραθέτω αυτούσια, όπως είναι καταγεγραμμένη στη μαγνητοταινία που κρατώ, ως ανάμνηση εκείνης της συνάντησης:

«Γεννήθηκα στο Πετρούμι το 1915. Οι γονείς μου ήταν γνήσιοι Πετρουμιανοί. Ο παππούς μου ο Μάρκογλου ήταν γέννημα θρέμμα Πετρουμιανός. Ο πατέρας μου ήτα-

νε επτά αδέρφια, οι τέσσερις είχανε μεγάλα καϊκια και ήτανε καπεταναίοι, οι άλλοι τρεις ήταν έμποροι.

Το σπίτι μας βρισκόταν στην παραλία, στη συνοικία του Αγ. Γεωργίου. Το Πετρούμι είχε δύο εκκλησίες, τον Αγ. Νικόλαο κοντά στο λιμάνι και τον Αγ. Γεώργιο στο εσωτερικό και πολλά ξωκλήσια. Στις εκκλησίες μας λειτουργούσαν τέσσερις παπάδες: ο αρχιμανδρίτης Σεραφεΐμ, ο παπα-Σπύρος, ο παπα-Μιχάλης²³ και ο παπα-Θεόφιλος Μουζουράκης. Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου δεν είχε προλάβει να τελειώσει, ήταν ακόμα παράγκα πριν την καταστρέψουν.

Όπως μου έλεγε η μητέρα μου, για το κτίσιμό του πρόσφεραν όλοι δωρεές. Ο θείος μου ο Γιώργης, που ήταν μέλος της εκκλησιαστικής επιτροπής, μάζευε τις εισφορές που έδιναν τα ασβεστάδικα και τα σφουγγαράδικα καϊκια, που έφταναν στο Πετρούμι. Θυμάμαι τους σωρούς από τις πέτρες και τα άλλα υλικά που ήταν συγκεντρωμένα στο προαύλιό του, όταν πηγαίναμε να παίζουμε με τα άλλα παιδιά, στην κούνια που ήταν κρεμασμένη

23 Αρχιμανδρίτης και Αρχιερατικός Επίτροπος Σεραφεΐμ Σταυρίδης, ιερείς του Αγ. Γεωργίου Σπυρίδων Καρπάθιος και Μιχαήλ Παπαδόπουλος.

στη μεγάλη χαρουπιά στο κέντρο της αυλής.

Δίπλα στον Αϊ-Γιώργη ήταν το σχολείο μας, για τα αγόρια και τα κορίτσια. Είχαμε τρεις δασκάλες ανάμεσά τους και την κυρία Αννέτα²⁴. Ένας μορφωμένος καλόγερος που ζούσε στο Πετρούμι, ο πατήρ Αδέλφιος, παρέδινε μαθήματα του γυμνασίου σε αρκετά παιδιά που τέλειωναν το δημοτικό και ήθελαν να συνεχίσουν...

Ειρηνικά και όμορφα περνούσαμε με τους Τούρκους. Οι χριστιανοί είχανε το κουμάντο και το εμπόριο. Η ζωή μας όμως άλλαξε, από τότε που ήρθανε στο Πετρούμι οι Τουρκοκρητικοί. Ο Τούρκος διοικητής που είχε έρθει από τα Γιάννενα και ήξερε καλά τα Ελληνικά, κάθε φορά που επισκεπτόταν τον θείο μου που ήταν αζάς (σύμβουλος), τον συμβούλευε να κλειδώνει καλά την πόρτα του σπιτιού του και να μην κυκλοφορεί αργά τη νύκτα. Γιατί, όπως του έλεγε, οι άνθρωποι αυτοί είναι άγριοι και κακοί...

Στα γεγονότα του 1919 και του 1920 οι Τούρκοι μάζεψαν όλους τους άντρες του Πε-

24 Η αφηγήτρια υπονοεί τη δασκάλα Αννέτα Κοντογεωργιάδου-Λαουμζή, η οποία συνέχισε να προσφέρει τις υπηρεσίες της στα σχολεία της Κω, όπου και μετεγκαταστάθηκε με την οικογένειά της.

Η Ισιδώρα (Σιδερού) Μαρκόγλου, η οποία φρόντισε να διασώσει τα ιερά κειμήλια της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου του Πετρομυιού, πριν οι Τούρκοι κάψουν το ναό.

τρουμίου, αυτούς που είχαν απομείνει, γύρω στα τρακόσα άτομα και τους έκλεισαν στο κάστρο. Στη συνέχεια τους έστειλαν εξορία. Στην εξορία στο Αϊδίνι έστειλαν και όλες τις χριστιανικές οικογένειες, που οι άνδρες τους είχαν λιποτακτήσει από το στρατό...

Όταν η μητέρα μου πληροφορήθηκε από μια γειτόνισσά, μας, ότι σκεφτόντουσαν να σηκώσουν όλες τις ελληνικές οικογένειες για τα νησιά, πήγε και ρώτησε τον Τούρκο δήμαρχο με τον οποίο γνωριζόμασταν οικογε-

νειακά. Τη συμβούλεψε να πουλήσει ό,τι είχαμε και ότι η διορία μας ήταν δέκα μέρες. Απαγόρευαν να πάρουμε μαζί μας φωτογραφίες και χρυσαφικά. Μερικά χρυσά καταφέραμε να τα περάσουμε, μέσα στα ψωμιά που είχαμε ζυμώσει και στα στρώματα, μέσα στα οποία τα είχαμε ράψει. Τη συμβούλεψε ακόμα, τις φωτογραφίες και τα δεφτέρια του θείου μου να τα δέσει καλά σ' ένα τσουβάλι, για να μας τα φυλάξει ο ίδιος και όταν θα πέρναγε το κακό και ησύχαζαν τα πράγματα, θα φρόντιζε να μας τα στείλει στην Κω. Ο γερο-τούρκος κράτησε την υπόσχεσή του και το τσουβάλι μάς το παρέδωσε ο γιος του, δύο χρόνια αργότερα. Τι αξία όμως είχαν τότε γιε μου, χαρτιά χωρίς αντίκρισμα;

*Η αείμνηστη Μαρία
Μαρκόγλου,
η Μικρασιάτισσα
που διαφύλαξε
εβδομήντα χρόνια
την εικόνα τ' Αϊ-Γιώργη.*

Εκεί, στην πατρίδα μας, αφήσαμε τα πάντα. Σπίτια, ζώα, καρπούς... και ήρθαμε στην Κω, επειδή οι συγγενείς μας ήταν εδώ, αλλά και για να είμαστε κοντά στο Πετρούμι. Θυμάμαι, όταν ο πατέρας μου έβλεπε τη μητέρα μου στεναχωρημένη, την παρηγορούσε και της έλεγε:

- «Μη στενοχωριέσαι Σιδερού. Όταν μας το επιτρέψουν, θα είσαι η πρώτη που θα γυρίσεις στο Πετρούμι...».

Ίσως δεν υπάρχει μεγαλύτερη ματαιοδοξία και βαρβαρότητα, από το να καίγονται και να γκρεμίζονται ναοί, να παραποιούνται μνημεία και να εξαλείφονται τα ίχνη, που η ανθρώπινη ιστορία και περιπέτεια εναπόθεσε και αποτύπωσε πάνω στη γη. Γιατί η δικαιωμένη ιστορία και ζωή έρχεται αργότερα «εκδικητικά», να αποκαλύψει με τον πιο πανηγυρικό τρόπο, τους δράστες και την παραποίηση κάτω από τις μασκαρεμένες προσόψεις ή τα νέα κτίρια.

Η τραγική πραγματικότητα του παραλογισμού και της φρίκης, της εξαφάνισης κάθε ίχνους ανθρώπινης και πολιτισμικής παρουσίας του ελληνισμού, από περιοχές που η παρουσία του επισημαίνεται 1.000 χρόνια

πριν από τη γέννηση του Χριστού, αποτελεί ιστορικό βιασμό· και η περίπτωση της Μ. Ασίας, είναι ένα από τα πιο μελανά σημεία του ανθρώπινου πολιτισμού.

Στη συνέχεια η αφηγήτρια μάς εξιστορεί με παραστατικότητα και κάθε λεπτομέρεια, πώς οι Τούρκοι έκαψαν την εκκλησία του Αγ. Γεωργίου και πώς η μητέρα της, διέσωσε και φυγάδευσε τα ιερά σκεύη και αρκετές από τις εικόνες, που κοσμούσαν το τέμπλο του ναού.

«Στο σπίτι μας, που ήταν δίπλα στη θάλασσα, μαζεύονταν κάθε βράδυ όλες οι γειτόνισσες για αποσπέρισμα. Οι περισσότεροι άντρες εκείνη την εποχή ήταν στην εξορία. Μια βραδιά, σ' ένα από 'κείνα τα αποσπερίσματα η μητέρα μου εξομολογήθηκε στη θεία μου τη Δεσποινιώ, κάτι που είχε πέσει στην αντίληψή της και θεώρησε περίεργο, ίσως ήταν και η διαίσθησή της:

-Δεσποινιώ, έχω ένα κακό προαίσθημα. Κάθε βράδυ βλέπω τους Τουρκοκρητικούς, να κουβαλούν τενεκέδες πετρέλαιο και να ανεβαίνουν προς τον Αϊ-Γιώργη.

Η θεία μου θεωρώντας υπερβολικούς και αβάσιμους τους φόβους της μητέρας μου, την

*Ο κοιμητηριακός ναός της Αγίας Μαρίας
στην Αλικαρνασσό.*

καθησύχασε λέγοντάς της:

-Βρε και συ Σιδερού, όλο κακές ιδέες βάζεις στο μυαλό σου. Το πετρέλαιο είναι για τις λάμπες των σπιτιών τους.

Όμως η μητέρα μου επέμενε στην ιδέα που είχε βάλει, λέγοντας στη θεία μου ότι τόσες μεγάλες ποσότητες πετρελαίου, δεν μπορεί να προορίζονται για το άναμμα μιας λάμπας. Λίγες μέρες αργότερα η μητέρα μου επαληθεύτηκε. Ένα βράδυ ακούσαμε μέσα στον ύπνο μας, τις έντρομες φωνές του Γιώργη²⁵, που είχε το σπίτι του απέναντί μας και ειδοποιού-

²⁵ Η αφηγήτρια εννοεί τον Γιώργη Χατζηνικολή, πεθερό του αείμνηστου παπά-Θεόφилου Μουζουράκη.

*Σοκάκι της ελληνικής
συνοικίας
στο Πετρούμι.*

σε τον θείο μου το Δημήτρη, τον αδελφό της μητέρας μου:

-Δημήτρη..., Δημήτρη..., καίνε τον Αϊ-Γιώργη...

Όταν βγήκαμε έξω, η φλόγα είχε φτάσει στον ουρανό. Όπως το είχε προβλέψει η μητέρα μου, έτσι κι έγινε. Οι Τούρκοι είχαν κάψει την εκκλησία μας...

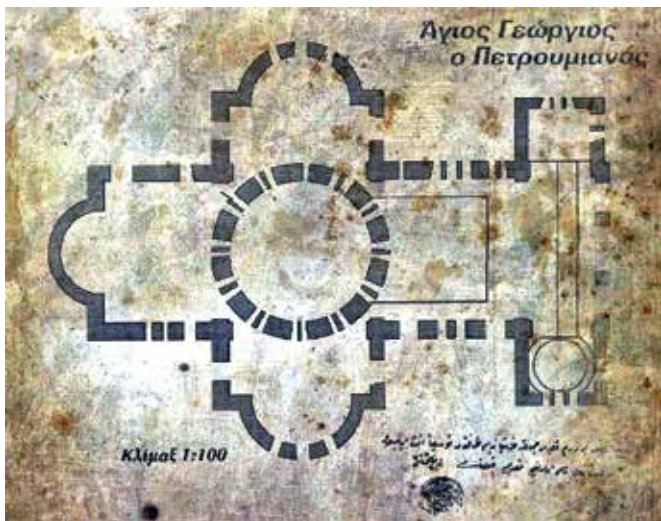
Όμως πριν γίνει το κακό, μια φωνή φαίνεται να ορμήνευσε τη μητέρα μου. Ένα πρωινό κατεβαίνει στην παραλία, λίγο πιο κάτω από το σπίτι μας και συναντά μερικά παιδιά, τα οποία εκείνη την ώρα έκαναν μπάτσιο στη

θάλασσα. Για να μην κινήσει υποψίες, τους λέει:

- Ελάτε καλά μου παιδιά να πάμε μέχρι τον Αϊ-Γιώργη, να φέρουμε μερικές εικόνες στο σπίτι, μιας και δεν έχουμε παπά να τις λειτουργήσει.

Για να καταφέρει τα παιδιά, τους έταξε μύδαλα και σταφίδες. Έτσι κι έγινε. Τα παιδιά ακολούθησαν τη μητέρα μου και παίρνοντας μαζί και την καλογριά, που κράταγε το κλειδί, πήγαν στην εκκλησία. Με τις οδηγίες της μητέρας μου τα παιδιά μάζεψαν από το ιερό το ευαγγέλιο, το δισκοπότηρο και τα άλλα ιερά σκεύη και κατέβασαν από το τέμπλο πέντε ή επτά εικόνες, μεταξύ αυτών και την εικόνα του Αγ. Γεωργίου και τις μετέφεραν στο σαλόνι του σπιτιού της θείας μου της Δεσποινιώς, που ήταν καινούργιο και μεγάλο. Στη συνέχεια τοποθέτησαν τις εικόνες πάνω στα τραπέζια και άναβαν νύκτα-μέρα τα καντήλια. Κάθε βράδυ οι γειτόνισσες λέγανε προσευχές και κάνανε παρακλήσεις...

Όλα τα ιερά και τις εικόνες τα πήραμε μαζί μας όταν φύγαμε το Σεπτέμβρη το '22. Τα φορτώσαμε κρυφά τη νύκτα, στο καϊκι που είχε στείλει ο θείος μου από την Κω για να

Το σχέδιο της κάτοψης του υπό ανέγερση νέου ναού του Αγ. Γεωργίου στην Αλικαρνασσό. (Αρχείο Μιχ. Τριανταφύλλου)

μας πάρει. Όταν φτάσαμε στην Κω, το ευαγγέλιο, το δυσκοπότηρο και τα άλλα ιερά που είχαμε φέρει, τα παραδώσαμε στον παπα-Θεόφιλο Μουζουράκη, κρατήσαμε στο σπίτι μας μόνο τις εικόνες. Όμως, δύο ή τρία χρόνια αργότερα, γύρω στο 1925, ήρθε από την Κρήτη ο Ελευθεριάδης²⁶ -εκεί είχαν πάει οι πιο πολλοί Πετρουμιανοί και έφτιαζαν τη «Νέα

²⁶ Η αφηγήτρια εννοεί τον Μιχαήλ Ελευθεριάδη. Η οικογένεια Ελευθεριάδη υπήρξε από τις πλέον ευκατάστατες της Αλικαρνασσού, λέγεται μάλιστα ότι στην ιδιοκτησία της ανήκε και η Ψέρμος. Ο Μιχαήλ Ελευθεριάδης υπήρξε στέλεχος του κόμματος των «Φιλελευθέρων» και προσωπικός φίλος του Ελευθέριου Βενιζέλου.

Τμήμα της συνοικίας του Αγ. Γεωργίου. Αριστερά διακρίνεται ο υπό ανέγερση ναός (αεροφωτογραφία 1920)

Αλικαρνασσό»-για να τα μεταφέρει εκεί και να τα βάλουν, όπως μας είπε, στην καινούργια εκκλησία που θα έφτιαχναν.

Πριν όμως η μητέρα μου παραδώσει τις εικόνες στον Ελευθεριάδη, ο παπα-Θεόφιλος, η ευχή του να 'ναι μαζί μας, τη συμβούλευσε λέγοντάς της:

-Σιδερού, τον Άγιο Γεώργιο να τον αφήσεις εδώ, να μην τον παραδώσεις. Μπορεί κάποτε να μας αξιώσει ο Θεός, να φτιάξουμε κι εμείς εδώ στην Κω μια εκκλησία, για την βάλουμε μέσα...

Η μητέρα μου άκουσε τη συμβουλή του και κράτησε την εικόνα, ενώ τις άλλες τις έδωσε και σήμερα βρίσκονται στην Κρήτη. Μετά το

θάνατό της, την εικόνα την έχω εγώ και τη φιλάω σαν τα μάτια μου...

Όμως γιε μου, τα χρόνια στη συνέχεια μάς ήρθαν ανάποδα. Με τις καταστροφές, τους πολέμους δεν αξιωθήκαμε μέχρι σήμερα εμείς οι Πετρουμιανοί, να φτιάξουμε μια εκκλησία στη μνήμη του. Τις προάλλες ήρθε να με δει ο Μανώλης²⁷, με καθυσύχασε και μου είπε ότι βρέθηκε το οικόπεδο για την εκκλησία. Όμως εγώ γέρασα και φοβάμαι ότι δε θα αξιωθώ, να δω την εκκλησία τελειωμένη. Γιατί ο χάρος γιε μου, δεν κάνει διακρίσεις...»

Δυστυχώς η γνήσια αυτή Ελληνίδα Μικρασιάτισσα δεν ευτύχησε να δει αποκαταστημένο, το μοναδικό αυτό κειμήλιο της προσφυγιάς, σύμβολο της ιστορικής και πολιτισμικής μας συνέχειας.

Όμως θα ησυχάζει δικαιωμένη, γιατί στις μέρες μας έχει γίνει πλέον συνείδηση σ' όλους εμάς τους απογόνους των Μικρασιτών της Κω, πως η πραγματοποίηση αυτού του εθνικού και ιερού στόχου είναι χρέος μνήμης και τιμής.

27 Εννοεί το Μανώλη Τσιγαρά, το σημερινό πρόεδρο των Μικρασιατών Κω «Ο Ηρόδοτος».

Παπα-Θεόφιλος Μουζουράκης²⁸

Εξέχουσα μορφή και άξιο τέκνο του Μικρασιατικού Ελληνισμού, υπηρέτησε επί σαράντα και πλέον έτη την εκκλησία και την εθνική ιδέα. Ο παπα-Πετρομμιανός, όπως ήταν γνωστότερος στους Κώους, γεννήθηκε στην Αλικαρνασό όπου διετέλεσε ιεροψάλτης στις εκκλησίες του Αγ. Νικολάου και Αγ. Γεωργίου. Χειροτονήθηκε ιερέας το 1913 και το επόμενο έτος διορίστηκε εφη-

28 Από το αρχείο του κ. Ευάγγελου Μουζουράκη.

Διοριστήριο του παπα-Θεόφιλου Μουζουράκη
ως εφημέριου στο ναό του Αγ. Γεωργίου.

μέριος στον Αγ. Γεώργιο. Παντρεύτηκε την Αναστασία Χατζηνικολή με την οποία απέκτησε πέντε παιδιά. Το 1915 χαρακτηρίστηκε από τις τουρκικές αρχές ανεπιθύμητος και έτσι αναγκάστηκε να διαφύγει με την οικογένειά του στην Κω, όπου οι Ιταλικές αρχές κατοχής δεν του επέτρεψαν να αποβιβαστεί. Ύστερα όμως από την παρέμβαση του μητροπολίτη Αγαθάγγελου προς τον Ιταλό διοικητή, εγκαταστάθηκε στο νησί και άσκησε τα καθήκοντα του κληρικού με συνέπεια και αυταπάρνηση, αποσπώντας την εμπιστοσύνη, το σεβασμό και την αναγνώριση από το ποίμνιό του.

Ο παπα-Θεόφιλος υπήρξε αφανής ήρωας, αναπτύσσοντας σημαντική εθνική δράση σ' όλη την περίοδο της Ιταλικής κατοχής στα Δωδεκάνησα, αδιαφορώντας για τους κινδύνους και τις συνέπειες των πράξεών του. Όταν οι Ιταλοί αστυνομικοί περιέφεραν τα ψηφίσματα, για να αναγκάσουν τους Κώους να υπογράψουν, ότι αποδέχονται το Αυτοκέφαλο της εκκλησίας της Δωδεκανήσου και την υπαγωγή της στον παπισμό, όλοι θυμούνται τον παπα-Θεόφιλο, να περιφέρεται με το γαϊδουράκι του στα σπίτια

και στις εξοχές της Κω, παροτρύνοντας τους κατοίκους να αρνηθούν να υπογράψουν.

Πέθανε το 1947 δικαιωμένος, αφού ευτύχησε να δει ελεύθερη τη δεύτερη πατρίδα του την Κω.

Τριμηνία σχολής
ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ *24ης Σεπτεμβρίου 1906*

ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΒΑΘΜ.	ΔΙΑΓΩΓΗ	ΑΠΟΤΥΣΜ	ΔΙΑΣΚΑΛΟΙ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Θρησκευτικά	4				
Έλληνικά	4				
Μαθηματικά	3				
Ίστορικά	—				
Γεωγραφία	—				
<i>Ίστορία</i> Ύψ. Ίστορία	3				
Φυσ. Πειραματ.	—				
Γεωμετρία	—		12		
Ίχνογραφία	—				
Καλλιγραφία	—				
Εκθέσεις	—				
Τουρκικά	—				
Γαλλικά	—				
Χειροτεχνήματα	4				
Γυμναστική	—				
Ώδική	4				

Πώς διήγει εν τη οίκω
εν Βενεζουελών 30^η Σεπτεμβρίου 1906
Διευθυντής
Καυφ. Τ. Βενεζουέλα

Υπογραφή τών γονέων ή τών κηδεμόνων

*Έλεγχος Προόδου μαθήτριας του ελληνικού
Παρθεναγωγείου το 1906.*

Ο περικαλλής Ι.Ν. του Αγίου Γεωργίου Νέας Αλικαρνασσού Κω, ο οποίος ανεγέρθει με πρωτοβουλία των Κόων Μικρασιατών σε ανάμνηση του ομώνυμου ναού της Παλαιάς Πατρίδας, αλλά και για να στεγάσει την εικόνα του Αγίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, «ΕΞΟΔΟΣ», τόμοι Α΄ και Β΄, Αθήνα 1980-1982.
2. Περιοδικό «Η ΛΕΞΗ», τεύχος 112, 1992.
3. Γεωργοπούλου Ευαγγελία, «Ο Μικρασιατικός Γέροντας», Αθήνα 1972.
4. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, «Μικρασιατικά Χρονικά», τόμος Β΄, 1939.
5. Εκδοτική Αθηνών, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμοι ΙΓ, ΙΔ, ΙΕ.
6. Βατίδου Όλγα, «Η χριστιανικότητα των Τούρκων και οι Έλληνες της Μικρασίας», Αθήνα 1956.
7. Μαΐλης Αντώνης, «Μικρασιατικά Παράλια», Δήμος Ρόδου 1999.
8. Σταματίου Αβάρα, «Το Μουσουλείο της Αλικαρνασσού», Νέα Υόρκη 1956.
9. Πυρσός ΑΕ, «Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια», Αθήνα 1932.
10. Περιοδικό «Παναθήναια», Αθήνα 1905.
11. L. Auge de Lassus, «Voyage aux Sept Marveilles du Monde», Paris 1880.
12. Victor Duruy, «Histoire des Grecs», Paris 1888.

Το βιβλίο
**ΤΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΤΟΥ
ΑΪ-ΓΙΩΡΓΗ «ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥΜΙΑΝΟΥ»**
που επιμελήθηκε ο
Αλέκος Ι. Μαρκόγλου
εκδόθηκε το Μάιο του 2002
από το
Σύλλογο Μικρασιατών Κω «Ο Ηρόδοτος»

Επανεκδόθηκε τον Ιούνιο του 2022
απο την
Ιερά Μητρόπολη Κώου & Νισύρου
με δαπάνη της
Αστικής Εταιρείας Κω «Ιπποκράτης»
επ' ευκαιρία των εγκαινίων του
Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου
Νέας Αλικαρνασσού Κω

